

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Univerzita Hradec Králové
Ústav sociální práce

Základy obecné sociologie pro sociální pracovníky

Daniela Květenská

Gaudeamus 2014

Recenzovali:

Mgr. et Mgr. Radka Janebová, Ph. D.

PhDr. Ondřej Štech, Ph. D.

publikace neprošla jazykovou korekturou

Edice texty k sociální práci

Řada: Sociologie pro sociální práci

Studijní materiál vznikl za podpory projektu

Inovace studijních programů sociální politika a sociální práce na UHK s ohledem na potřeby trhu práce (CZ.1.07/2.2.00/28.0127), který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

ISBN 978-80-7435-450-2

Obsah

1	Úvod	5
2	Úvod do tématu sociologie	6
2.1	Základní pojmy.....	6
2.2	Sociologie jako součást společenských věd.....	7
2.3	Předmět sociologie a její funkce.....	8
3	Východiska sociologického myšlení	10
3.1	Stručný přehled významných osobností a jejich teoretických konceptů v minulosti sociologie ...	10
3.2	Vybraná paradigmata světového sociologického myšlení	12
3.3	Aktuální směry v současné sociologii	14
4	Člověk jako součást společnosti	16
4.1	Příroda, kultura a společnost	16
4.2	Sociologické pojetí společnosti	17
4.3	Typy společností a jejich proměny	18
5	Socializace	20
5.1	Sféry a etapy socializace.....	20
5.2	Mechanismy socializace a socializační činitele.....	22
5.3	Resocializace	23
5.4	Sociální kontrola.....	24
5.5	Deviace.....	25
6	Rodina.....	27
6.1	Proměny rodiny	27
6.2	Formy rodinného soužití.....	30
6.3	Funkce rodiny	32
6.4	Rodina jako významný socializační činitel	33
7	Sociální skupiny	35
7.1	Vymezení sociálních skupin.....	35
7.2	Třídění sociálních skupin.....	35
7.3	Druhy skupin podle sociální práce	38
7.4	Členství v sociálních skupinách.....	39
8	Členění společnosti	42
8.1	Sociální stratifikace	42
8.2	Sociální exkluze.....	43
8.3	Nerovnováhy v české společnosti.....	44

9	Stát	46
9.1	Stát, vláda, demokracie a totalitarismus	46
9.2	Sociální změna a instituce	48
10	Sociologie a sociální práce.....	50
10.1	Profese a profesiografie	50
10.2	Sociologie, sociální politika a sociální práce.....	50
11	Závěr	52
12	Literatura	53
13	Rejstřík	55

1 Úvod

Sociologie je jedním z předmětů, ze kterých čerpá nejen sociální práce, ale i řada dalších oborů. Sociologie je základní či pomocnou vědou řady humanitních oborů. Stejně tak je to u sociální práce, která z teoretických konceptů sociologie vychází ve své praxi. Cílem těchto skript je předložit srozumitelné základy sociologie pro sociální pracovníky.

V první kapitole budou vymezeny základní pojmy, sociologie bude nastíněna jako součást společenských věd. Bude ohraničen předmět sociologie a její funkce. V další kapitole budou stručně představena současná východiska sociologického myšlení – významné osobnosti a jejich teoretické koncepty. Třetí kapitola se zaměří na člověka jako součást společnosti. Stěžejními tématy v kontextu sociální práce je téma socializace a téma rodiny. Neméně důležitá jsou témata zabývající se sociálními skupinami a členěním společnosti. Samostatná kapitola se zaměří optikou sociologie na pojetí státu. Závěrečná kapitola propojuje sociální práci se sociologií.

Snahou skript Úvod do obecné sociologie pro sociální pracovníky je vymezit základní terminologii a představit témata, podstatná pro sociální pracovníky. Ambicí textu je nastínit přehledný a ucelený základ sociologických témat, který podnítl zájem studentů k hlubšímu studiu s pomocí další literatury.

Text je určen pro studenty oboru sociální práce v bakalářském programu jako studijní podklad k předmětu *Obecná sociologie*.

2 Úvod do tématu sociologie

Úvod každého předmětu je zasvěcen vymezení základních pojmů. Sociologie je základem řady příbuzných oborů, nejen sociální práce, proto je důležité orientovat se v základních pojmech této obsáhlé vědy a chápat ji jako nedílnou součást humanitních věd. V úvodní kapitole se zaměříme na uchopení předmětu sociologie a vymezení jejích funkcí.

2.1 Základní pojmy

Sociologie je poměrně mladou vědou, své základy staví na filosofii – matce věd. Lidské poznání, jeho vznik, proces a předmět zkoumá na obecné rovině filozofická disciplína nazývaná *gnoseologie* (z řeckého *gnósis* - poznání a *logos* - slovo, řeč), v anglosaské literatuře se používá výraz *epistemologie* (z řec. epistémé - znalost, schopnost) či *noetika* (z řec. *noéma* - myšlenka). Na počátku 19. století však vznikla potřeba oddělit a zvlášť koncipovat vědu, která se bude samostatně zabývat společností a jejími mechanismy. Podobně se o něco později oddělila a zřetelně vymežila nauka o lidské psychice – *psychologie*.

Jak uvádí Jandourek (2003, s. 11), název *sociologie* vznikl spojením latinského *societas* – společnost a řeckého *logos* – slovo. Jako první použil pojem *sociologie* Auguste Comte (1798 – 1857), byť původně novou vědu nazýval *sociální fyzikou*. (Jandourek, 2003, s. 23)

V odborné literatuře se můžeme setkat s pojmem *sociologismus*. *Sociologismus* je domněnka, že společnost je vůči jedinci prvotní a že sociologie vybudovaná podle principů přírodních věd bude schopná dosáhnout stejné přesnosti jako tyto vědy. (Jandourek, 2003, s. 12) Tento pohled však přejímáme s jistou mírou kritického nadhledu, protože sociální vědy, v čele se sociologií, mají své vlastní způsoby popisu a hodnocení sledovaných jevů, které jsou stejně validní jako metody přírodních věd.

Ke studiu sociologie a hlavně k předávání jejích poznatků je potřeba určitá míra sociologické imaginace. *Sociologická imaginace* je určitá schopnost, jež nám umožňuje vidět souvislost mezi naší osobní zkušeností a širším sociálním a historickým kontextem. Nepropadáme tedy vidění světa, které je dáno naší omezenou zkušeností nebo předsudky (např. všichni cikáni kradou, Němci jsou hluční, atd.), ale máme nad společenským děním nadhled a nenecháme se oklamat tím, jak věci na první pohled vypadají. Je to schopnost dívat se na věci novým způsobem. Na tak banální činnosti, jako je vypití šálku kávy může sociolog najít mnoho zajímavého. (Jandourek, 2003, s. 13; Giddens, 2001, s. 18)

Pojmů podstatných k pochopení sociologie je celá řada, ba několik řad i celých publikací. Existují sociologické slovníky, jejichž autory jsou kolektivy renomovaných sociologů (např. Linhart, Petrušek, a kol. 1996; Jandourek, 2007). Pro naše účely byl vyložen pouze pojem sociologie a související pojmy: sociologismus a sociologická imaginace. Další pojmy budou vysvětlovány v jednotlivých kapitolách těchto skript.

2.2 Sociologie jako součást společenských věd

Společenské vědy se zabývají na rozdíl od věd přírodních, exaktních, člověkem a společnostmi. Existuje celá řada samostatných humanitních a společenských oborů lidského bádání.

Lidské uvažování o společnosti pochopitelně nevzniklo až s prvním použitím označení „sociologie“. V širším slova smyslu bychom za sociologa mohli považovat třeba Platona, autora *Ústavy a Zákonů*. Jak však uvádí Jandourek (2003), je jeden mezník, který nám dovoluje určit jakousi přibližnou hranici zrodu sociologie v dnešním slova smyslu. Tímto mezníkem je vznik moderní společnosti, která vystřídala společnost tradiční. V Evropě k tomu došlo především v polovině 19. století s příchodem průmyslové revoluce a vznikem velkého nadregionálního trhu.

Obdobně představuje sociologii, jako produkt modernity, Keller (2004, s. 15). Sociologie je podle něj produktem společnosti, která se radikálním způsobem oddělila od společností předmoderních, tradičních. Radikálnost tohoto oddělení byla dána sérií revolucí, jež stály u jejího zrodu. v oblasti ekonomiky a sociálního uspořádání to byla revoluce průmyslová, probíhající od druhé poloviny 18. století, v oblasti moci to byly revoluce politické, jež se odehrály v průběhu 17. až 19. století.

Není od věci nabídnout čtenáři tohoto textu stručnou definici sociologie. Sociologii definuje Jandourek (2003, s. 14) jako: „...samostatnou vědeckou disciplínu, jež se pokouší pomocí analytických metod a empirických technik zkoumat struktury, funkce a souvislosti vývoje společnosti a navrhnout o nich teorie...“. Sociologii chápeme jako teoretickou i empirickou disciplínu.

Sociologie jako věda má blízko k ekonomii a politologii na jedné straně nebo k filozofii, psychologii a historii na straně druhé. V prvním případě je kritériem k zařazení mezi společenské vědy analýza společenské organizace, v druhém případě je jím zájem o

studium člověka jako součásti společnosti. Rozvoj společenských věd byl podnícen renesancí politické filozofie v 17. století, ale jako model jim nejčastěji sloužily přírodní vědy. (Montoussé, Renouard, 2005, s. 14 – 16)

Prolínání sociologie s předměty ostatních příbuzných věd popisuje Buriánek (2003, s. 8-9). Sociologické aspekty můžeme najít ve světě práce, sociologicky lze zkoumat volný čas, kulturu, umění, literaturu i jazyk. Existuje sociologie politiky a veřejného mínění, samozřejmě také ekonomická sociologie či sociologie práva.

***Příklad:** Sociologie se zajímá například o to, zda lze motivovat lidi k práci i jinak než penězi, zda spokojenost pracovní skupiny s mezilidskými vztahy ovlivňuje jejich výkon, zda je možné dosáhnout dohody mezi vedením podniku a odbory, jaké souvislosti přináší nezaměstnanost, jak se staví zákazníci k prodáváním výrobkům atd. (Buriánek, 2003, s. 8)*

Podle svého zakladatele, francouzského filosofa a tvůrce názvu této nové disciplíny Augusta Comta (viz podkap. 3.1), měla být sociologie hlavním reprezentantem všech společenských věd, tedy oborem poměrně univerzálním a vlastně zastřešujícím ostatní vědy. Měla pozitivně, tedy především empiricky, na základě faktů, studovat společnost jako základní předmět svého zájmu, a přitom využívat a zobecňovat poznatky jiných společenských věd. To se však nepodařilo prakticky uskutečnit ani Comtovi, ani nikomu dalšímu. V sociologii usiloval o tvorbu takových nejobecnějších teorií naposledy Talcott Parsons (viz podkap. 3.2), a to zhruba ve 30. a 40 letech minulého století. Tato představa sociologii „podřízených“ ekonomů, psychologů či právníků, je zdá se definitivně překonána. (Buriánek, 2003, s. 7 – 8)

Je zřejmé, že znalost základů sociologie je nezbytná pro porozumění ostatním společenským vědám. Její hlubší poznání nabízí vodítka pro orientaci v lidské pospolitosti.

2.3 Předmět sociologie a její funkce

Sociologie je vědou o společnosti. Obecně lze vymezit předmět sociologie jako sociální skutečnost. Tu vytváří lidské sdružování se do různých forem a podob seskupení (kolektivit, útvarů), vztahy mezi nimi, obsahy a způsoby života v nich a faktory a zákonitosti jejich vzniku, trvání, proměn a zániku. Sociologie se snaží tyto soubory jevů a procesů a jejich výskyt, průběh a vzájemné vztahy popsat a vysvětlit. (Reichel, 2004, s. 77-78) Podle Buriánka (2003, s. 8) se sociologie zabývá společenskými vztahy, jež vznikají v nejrůznějších oblastech či sférách života. Všude tam, kde se objeví společně jednající

aktéři spojení určitými činnostmi, zájmy nebo hodnotami, otevírají se možnosti pro sociologickou analýzu.

Sociologie je *vědou polyfunkční*. Obvykle se hovoří o třech základních funkcích: kognitivní, sociotechnická (regulativní) a humanizační. (Reichel, 2004, s. 75)

Kognitivní funkce spočívá v tom, že pomáhá rozšiřovat lidské poznání. V tomto případě vědění o člověku a o prostředí, jež si sám stvořil, o sociální skutečnosti, o jevech a procesech, jejich zákonitostech a vzájemných vztazích apod. (ibid)

Funkce sociotechnická se v dnešní době promítá především do podoby regulativní, tzn., že na základě poznání principů a zákonitostí sociální skutečnosti a života v ní lze do ní zasahovat a provádět určitá opatření, která by fungování společnosti, jejích institucí, mechanismů harmonizovala, efektivizovala apod. Tyto zásahy však nejsou v kompetenci těch, kdo informace o společenské realitě dávají k dispozici. (ibid)

Funkci humanizační lze spatřovat v tom, že sociologické poznání může člověku poskytnout lepší orientaci ve společnosti a v mezilidských vztazích. Pomáhá mu při pochopení jevů a procesů, které se kolem něho odehrávají či jejichž je přímým aktérem. (ibid)

Tezemi o předmětu a funkci sociologie se zabývá celá řada publikací. Pro účely tohoto textu byly pojaty velmi stručně, zaslouží si však více pozornosti.

3 Východiska sociologického myšlení

Sociologové se inspirují se svými paradigmaty ve filosofii. V této kapitole budou představena základní teoretická sociologická východiska a hlavní představitelé. Stručně bude představen legendární Auguste Comte, dále Karel Marx, Vilfredo Pareto, Émile Durkheim, Georg Simmel a Max Weber. Kromě osobností budou zmíněna některá základní paradigmaty sociologického myšlení z historie: pozitivistická sociologie a strukturální funkcionalismus. Jako aktuální směry v současné sociologii bude představena kvalitativní sociologie, dramaturgická sociologie a sociobiologie. Následující kapitola má pro studenty pouze informativní charakter, studenti by měli být se základními sociologickými teoriemi seznámeni, text nabízí pouze stručný přehled.

3.1 Stručný přehled významných osobností a jejich teoretických konceptů v minulosti sociologie

Každá věda má své čelní představitele, k jejichž teoretickým konceptům se vymezují jejich následovníci – a to jak souhlasně, tak kriticky. Zde je vybráno šest nejvýznamnějších osobností počátků sociologie.

Auguste COMTE (1798 – 1857) použil jako první pojem *sociologie*. Comte požadoval, aby se studium společnosti dělo na vědeckých základech. Sociologové mají podle něj používat pozorování, experimentování, srovnávací historické analýzy. Sociologie badatele zavazuje současně konat pozorování i vytvářet zákony. Je to právě teorie, která pozorování nasměruje a potom interpretuje. Vědění podle Comta umožňuje předvídat a předvídat zase umožňuje jednat. Dějiny se podle Comta dají rozčlenit na tři intelektuální stadia, kterými prochází nejen svět, ale také skupiny, společnosti, vědy, jednotlivci a dokonce i individuální mysl. Z historického hlediska je prvním stadiem teologické (před rokem 1300, kdy převládá víra nadpřirozené síly). Druhé stádium je metafyzické (mezi lety 1300 – 1800, je spíše vírou v abstraktní síly, jako je např. příroda). Od roku 1800 počíná pozitivní (vědecké) stádium, charakteristické vírou ve vědu. (Jandourek, 2008, s. 24)

Karel MARX (1818-1883) sám sebe nepovažoval za sociologa. Bylo mu vytýkáno silné ekonomické zaměření, zajímalo ho, jak kapitalistický systém člověka utiskuje. Marx předpokládal, že lidé jsou v principu produktivní bytosti a aby přežili, musí pracovat v přírodě a s přírodou, společně s ostatními lidmi. Lidé se začnou odlišovat od zvířat, když si začnou vyrábět prostředky k životu. Ve společnosti podle Marxe vzniká systém dvou tříd

(buržoazie a proletariát), v jehož rámci několik kapitalistů ovládá výrobní proces, výrobky a pracovní dobu těch, kdo pro ně pracují. Kapitalisté si přisvojují nadhodnotu, tedy platí dělníkům méně, než by odpovídalo hodnotě vložené práce. Existence tříd je spojena pouze s určitými historickými fázemi výroby. Marx věřil, že rozpory a konflikty v kapitalismu dialekticky povedou k pádu kapitalismu. Třídní boj povede k diktatuře proletariátu, a ta bude pouze přechodem ke zrušení všech tříd a vzniku beztřídní společnosti. (Jandourek, 2008, s. 27 - 28)

Vilfredo PARETO (1848 – 1923) byl původně italský inženýr. Snaží se chápat sociologii jako logicko-experimentální vědu. Patří k uznávaným ekonomům, zajímavé jsou jeho teorie vzniku a koloběhu elit, i pokusy o analýzu lidského jednání, a to zejména jeho iracionálních příčin a forem. (Buriánek, 2003, s. 12)

Émile DURKHEIM (1858 – 1917) ustavil sociologii jako akademickou disciplínu, stal se prvním profesorem sociologie. Významným Durkheimovým dílem je studie Pravidla sociologické metody (1895). Durkheim zde používá pojem sociální fakt, který chápe jako sílu, která je vůči jednotlivci čímsi vnějším a vykonává na něj nátlak, je silou rozkazovací a utlačivou. Prvním a nejzákladnějším pravidlem má být, že společenské jevy a jsou věci. Funkce společenského jevu musíme hledat ve vztahu k nějakému společenskému cíli. V knize Sebevražda chtěl Durkheim prokázat užitečnost sociologie. (Jandourek, 2008, s. 25 - 26)

Dalším z významných sociologů řazených mezi klasiky je Georg SIMMEL (1858 – 1918). Tento německý autor podal hluboký a objevný rozbor několika dílčích problémů (role peněz v moderní společnosti, analýza módy, teorie konfliktu), takže dne v něm mnozí vidí předchůdce postmodernismu. V učebnicích dějin sociologie bývá řazen i do skupiny představitelů tzv. *formální sociologie*, která usilovala o vytvoření obecnější teorie forem sociálních vztahů. (Buriánek, 2003, s. 13)

Max WEBER (1864 – 1920) stejně jako Marx přispěl k poznání moderního kapitalismu, více se však zajímal se o to, jak ze světa mizí dosavadní náboženství. Více než vliv materiální základny na ideje ho zajímal vliv idejí na tuto materiální základnu. Soustředil se na otázky racionality moderní společnosti, přičemž usiloval o porozumění lidskému jednání. Zabýval se problematikou politiky, moci a byrokracie, známé jsou jeho zmíněné úvahy o vztahu ekonomiky a náboženství. Weberovo dílo můžeme chápat jako pokus vytvořit teorii procesu racionalizace v západní společnosti. Weber zavedl do sociologie metodu

pochopení. Chápající sociologie chce poznat, jaký subjektivní význam má sociální jednání pro aktéry samé, takže toto jednání potom můžeme pochopit jak v jeho průběhu, tak v jeho účincích. Weber se domníval, že lidská realita je jedinečná v tom, že aktéři do svého jednání vkládají smysl, jedince chápe jako smysluplně jednajícího aktéra – tímto předpokladem položil Weber základy *interpretativní sociologie*. (Buriánek, 2003, s. 12; Jandourek, 2008, s. 28 – 30)

Slavných a významných osobností ovlivňujících svými teoriemi celý záběr humanitních a společenských věd je v oboru sociologie mnoho. Zabývají se jimi samostatné monografie (např. Šubrt, 2001, Keller, 2004), ovšem analýza či přehled díla každé z těchto osobností by vydal na samostatnou publikaci.

3.2 Vybraná paradigmatata světového sociologického myšlení

Paradigmatem rozumíme určitý vzor vztahů či vzorců myšlení, ke kterému se hlásí skupina vědců. Sociologie, jaká každá věda, má svá teoretická východiska. Zmiňme neznámější z nich.

Sociologie je vědou teoreticko-empirickou, která po svém vyčlenění z filosofie v průběhu letitého vývoje dospěla k určitému základnímu náhledu na svět, směřující k ustavení paradigmatu. Jednotné paradigma je však stále ve stadiu diskusí či sváru různých přístupů. Sociologie je nazývána *vědou multiparadigmatickou*. (Buriánek, 2003, s. 9)

Pozitivistická sociologie je jedním z nejstarších, nejvlivnějších a vnitřně značně diferencovaných směrů sociologie, který se konstitoval na bázi pozitivismu v 1. polovině 19. století zejména v pracích A. COMTEA a H. SPENCERA. A. Comte byl první kdo termín „pozitivismus“ vytvořil. Chápal jej jako jednotu šesti významů:

1. reálného v protikladu k zdánlivému, chimérickému;
2. užitečného v protikladu ke zbytečnému;
3. jistého v protikladu k nerozhodnému;
4. přesného v protikladu k vágnímu;
5. pozitivního v protikladu k negativnímu, kritickému v tom smyslu, že pozitivismus je určen nikoli k destrukci, ale k organizování;

6. relativního v protikladu k absolutnímu. (*Sociologické školy...*, 1994, s. 24)

Hlavními znaky pozitivismu jsou:

a) předmětem vědy jsou a mohou být pouze fakty zjišťované přímou zkušeností, které věda popisuje;

b) veškeré pravdivé a hodnotné poznání skutečnosti může být dosaženo pouze pomocí empirických metod;

c) k pokroku lidského poznání dochází normální a nepřetržitou kumulací vědění; jakákoli přírodní, společenská nebo lidská skutečnost může být zkoumána pomocí jedné a též metod, jejichž ideálním a jediným modelem jsou přírodní vědy;

d) těmito metodami lze řešit rovněž společenskopolitické a světonázorové morální otázky. (*Sociologické školy...*, 1994, s. 24)

Strukturální funkcionalismus je jedním z nejvlivnějších, současně však také nejkontroverznějších směrů sociologie 20. století. Ve 40. a 50. letech minulého století byl dominujícím teoretickým systémem. Hlavním představitelem je Talcott PARSONS (1902 – 1979). Základ strukturálního funkcionalismu lze shrnout takto:

1. na společnost je potřeba nahlížet jako na celek, jako na sociální systém, který je složený z prvků;

2. tyto prvky jsou ve vzájemných vztazích a plní vůči sobě navzájem a vůči celku určité funkce;

3. tyto funkce mohou být pozitivní nebo negativní, záměrné nebo nezamýšlené;

4. každý sociální systém se snaží minimalizovat změny prostřednictvím adjustace a kontroly a směřuje ke stavu dynamické sociální rovnováhy;

5. této rovnováhy je dosahováno prostřednictvím subsystémů (plněním funkcí) a tím, že se jednotliví členové podřizují hodnotovému systému společnosti dobrovolně (socializací) nebo prostřednictvím různých forem sociálního nátlaku (sociální kontroly);

6. hodnotový systém zakládá pravidla chování, která nelze vysvětlit z toho, co individua zamýšlejí nebo chtějí a která jsou základem hodnotového konsenzu, který je pro integraci rozhodující;

7. změny v systému probíhají graduálně, adjustivně, nikoliv revolučně;

8. změny mají zdroj v potřebě přizpůsobit se extrasystemické změně, v růstu strukturální a funkční diferenciaci, v invenci a inovaci;

9. systémy se jako celek udržují bez ohledu na změny individuální skladby;

10. protože systémy jsou složeny z mnoha elementů, jež jsou ve složitých vztazích, nelze určit monokauzální řetězce a kauzální analýzu nutno dílem nahradit, dílem doplnit analýzou funkcionální. (*Sociologické školy...*, 1994, s. 24; Šubrt, 2001, s. 52 – 53; Keller, 2006, s. 89)

Strukturální funkcionalismus je východiskem pro další ucelené systémové a konstruktivistické teorie, které významně ovlivňují současnou sociální práci a její pojetí práce s klientem.

3.3 Aktuální směry v současné sociologii

Kvalitativní sociologie souhrnně označuje všechny směry sociologie 70. až 90. let minulého století, které za hlavní úkol sociologie pokládají pochopení životního věta a pravidel každodenních činností jiných individuů (sociálních aktérů), včetně jejich motivací, dešifrování významů, které se přikládají věcem, procesům, aktivitám a symbolům. (*Sociologické školy...*, 1994, s. 174)

Dramaturgická sociologie přenáší z běžného a teatrologického jazyka do sociologie metaforu, že život je divadlo, a využívá celé teatrologické metaforiky (scéna, předscéna, režie, dramaturg, atd.) k popisu sociálních situací. Koncepce poprvé navržená Ervingem GOFFMANEM. (*Sociologické školy...*, 1994, s. 184)

Systémová teorie Niklase LUHMANNNA rozvíjí teorie strukturálního funkcionalismu. Nepatří k snadno přístupným a osvojitelným teoriím. Vychází z paradigmatu autopoietických systémů, umožňuje popsat vazby a chování vysoce strukturovaných, nezávislých a diferencovaných oblastí moderního sociálního života. (Šubrt, 2001, s. 119)

Tato teorie předchází konstruktivistickým přístupům a terapiím zaměřeným na řešení v oblasti psychoterapie, které jsou inspirativní pro sociální práci a jejich východiska se odráží ve způsobech práce s klientem.

Sociobiologie je novou vědní disciplínou, nejednoznačně zařazovaná dílem do sociologie nebo biologie, iniciovaná Edwardem O. WILSONEM a jím vymezená jako systematické studium biologické fáze všech forem sociálního chování včetně chování

sexuálního a vztahu rodiče – potomci u všech druhů organismů. Sociologie vychází z etologie, srovnávací psychologie, z genetiky a ekologie a všechny tyto disciplíny se snaží v navrhované nové syntéze integrovat. (*Sociologické školy...*, 1994, s. 195)

Pro orientaci v oboru sociologie je znalost jejích základních východisek nezbytná. Ambicí tohoto velmi stručného přehledu či výběru je podnítit zájem o další informace. Historií, tedy kořeny sociologie se ve své monografii *Dějiny klasické sociologie* zabývá Keller (2004). Další publikací rozvíjející dané téma je kniha s názvem *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie* od Šubrta (2001).

4 Člověk jako součást společnosti

Jak bylo uvedeno výše, sociologie je, velmi zjednodušeně řečeno naukou o společnosti. Vymezením pojmů společnost, kultura a příroda se zabývá následující podkapitola. Dále se více zaměříme na sociologické pojetí společnosti. Bez zajímavosti není ani přiblížení typů společností a nastínění jejich proměn.

Sociální pracovníci se potřebují orientovat v obecném kontextu různých typů společností. V rámci výkonu své profese potřebují rozumět proměnám společnosti, protože svým klientům pomáhají v jejím rámci. Sociální pracovník pracuje s klientem v jeho prostředí, zabývá se širšími souvislostmi, podstata sociální práce spočívá v začleňování jednotlivců, skupin, rodin a komunit ohrožených sociálním vyloučením do společnosti.

4.1 Příroda, kultura a společnost

Člověk je nedílnou součástí přírody. Přesto se stále snaží přírodu ovládnout, využívá její zdroje, existence lidské společnosti bez přírody není myslitelná. Již Aristoteles označil člověka jako *zoon politikon*, vyjádřil tím vazbu na svět zvířat – přírodu a svět jiných lidí – tedy pospolitost.

Pro označení vývoje se i v přírodních vědách požívají dva základní pojmy: u jedince hovoříme o *ontogenezi*, vývoj celého druhu pak chápeme jako *fylogenezi*. Otázku vzniku člověka a společnosti však můžeme vymežit specifičtěji jako problém *antropogeneze*. (Buriánek, 2003, s. 32)

V širším úhlu pohledu odlišuje sociologie vztahy a souvislosti mezi *společností* a *přírodou*. Jsou to vztahy a souvislosti oboustranné, neboť oba systémy se v nespočetných aspektech navzájem ovlivňují. Každá společnost je vystavena základním přírodním faktorům, které zase sama jistým způsobem zpětně modifikuje. (Reichel, 2004, s. 18)

Pojem *kultura* se podle Jandourka (2003, s. 175 - 176) pokouší naznačit, že lidé nežijí pouze podle pravidel danými přírodními zákonitostmi, ale že vytvářejí svůj vlastní svět, který je od přírody odlišný. Kulture se lidé učí prostřednictvím symbolů. Symboly mohou být verbální a neverbální. Člověk je bytostí, která se nejvíce rozvinula schopností užívání jazyka.

Výraz *společnost* je poněkud vágní, mlhavý a nejednoznačně definovaný. Uživatel tohoto pojmu má většinou na mysli stát, ve kterém žije. Další problém je, že úvaha o společnosti vyvolává představu takové společnosti, jakou známe z vlastní zkušenosti. Dalším argumentem je, že společnost jako taková neexistuje, tedy existuje pouze proto, že všichni její členové se chovají, jako kdyby existovala, protože nerozhoduje, nežádá, nemá zájmy. (Keller, 2006, s. 10 – 11; Reichel, 2004, s. 19 – 20) *Společnost* je „...souhrn individuí jednajících s ohledem na jednání druhých, a to v určitém historickém, prostorovém, kulturním a sociálním kontextu, jehož parametry mohou svým jednáním ovlivňovat jen částečně...“. (Keller, 2006, s. 11) Termínem společnost budeme spolu s Reichlem (2004, s. 21) rozumět „...soubor osob žijících ve skupinách, jež jsou vzájemně propojeny, na společném, vymezeném a ohraničeném teritoriu kontrolovaném politickou mocí, sdílejících základní společenské hodnoty, řídících se týmiž základními normami a chovajících se podle ustálených kulturních vzorů...“.

V následující podkapitole budou přiblíženy další pohledy na společnost a její chápání z aspektu sociologie.

4.2 Sociologické pojetí společnosti

Společnost lze vymezit různými způsoby, účelům tohoto textu je nejbližší sociologické pojetí společnosti.

V některých sociologických konceptech se odlišuje *pospolitost* a *společnost*. Příkladem *pospolitosti* je rodina, jsou zde charakteristické dlouhotrvající citové vazby a pocity sounáležitosti se skupinou. Pojem může být aplikován i na tradiční společnost či na sociální vztahy v rámci paternalistické společnosti. Koncept *společnosti* se vztahuje na takový typ společenské organizace či způsob organizace společenských vztahů, které jedinci poskytují prostor ke sledování vlastních cílů. Typickým příkladem takového společenského vztahu je ekonomická směna. Mluvíme pak např. o kapitalistické společnosti. (Montoussé a Renouard, 2005, s. 126)

Podle Montoussé a Renouarda (2005, s. 129) žijí lidé ve *společnosti*. To znamená, že sdílejí určitou ekonomickou organizaci, kulturu a politický systém, které dohromady tvoří jeden koherentní celek. Marx, Durkheim, kulturní antropologové či funkcionalisté používali právě tento koncept společnosti, přičemž zdůrazňovali, že jedinec je formován společností. Někteří sociologové, vycházející z Maxe Webera (např. P. Bourdieu), pojetí

koherentní společnosti zpochybnili a prosazují teorii autonomních oblastí sociálního světa. Jiní (např. R. Bourdon) existenci společnosti jako celku zcela popírají.

Je zřejmé, že slova, která používáme každý den, nejsou tak jednoznačná, jak by se na první pohled mohlo zdát. I dítě v první třídě přeci ví, co je to společnost, ovšem pokud se ho zeptáme na vysvětlení slova, odpověď nebude hledat zřejmě lehce. Sociologové nacházejí na tématu společnosti mnoho témat k zamyšlení.

4.3 Typy společností a jejich proměny

Jak uvádí Giddens (2001, s. 62), lidské kulturní chování má přes svou rozmanitost některé společné znaky. Jestliže je nacházíme téměř ve všech společnostech, hovoříme o *kulturních univerzáliích*. Není známa žádná kultura, která by neměla gramaticky složitě strukturovaný jazyk, u všech lze rozeznat určitou formu rodiny, v níž existují hodnoty a norma spojené s výchovou dětí. Kulturní univerzálií je také instituce manželství, náboženské rituály a majetková práva. Všechny kultury také mají nějakou formou zákaz incestu.

Giddens (2001, s. 66, 70, 72, 75) při svém popisu typů společností - mimo jiné - uvádí, že nejstarší typ lidské společnosti tvořili lovci a sběrači. Asi před dvaceti tisíci let začaly některé skupiny lovců nacházet hlavní zdroj obživy v chovu domestikovaných zvířat a obdělávání polí, hovoří o pastevcích a zemědělciích. Dále popisuje neprůmyslové civilizace tedy tradiční státy, o jejichž existenci nacházíme doklady asi od šestého tisíciletí před naším letopočtem, které byly rozsáhlejší než všechna společenství před nimi a od dřívějších typů se zřetelně lišily. Tyto společnosti byly založeny na rozvoji měst, vyznačovaly se velice významnými nerovnostmi co do bohatství i moci a byly spojeny s vládou králů nebo císařů. Protože znaly písmo a vzkvétaly v nich vědy a umění, označujeme je často za civilizace. Tradiční státy dnes již zcela vymizely. Původní formy společnosti zanikly před dvěma stoletími a s nástupem stojní výroby, s nástupem industrializace. Průmyslové společnosti jsou v mnoha směrech odlišné od kteréhokoliv předchozího společenského řádu; jejich rozvoj svým dosahem daleko přesáhl hranice Evropy, kde původně vznikly.

Giddens (2001, s. 76 – 77) také vysvětluje pojmy první, druhý a třetí svět. *První svět* představovaly průmyslové státy Evropy, USA, Austrálie s Novým Zélandem a Japonsko. Takřka všechny země měly pluralitní, parlamentní systém vlády. Jejich protipólem byly

země *Druhého světa*, tj. komunistické společnosti tehdejšího sovětského svazu a východní Evropy, například Československa. Ke *Třetímu světu* patří Čína, Indie, většina afrických zemí a převážná část Jižní Ameriky. V zemích třetího světa, které se vyznačují nízkým stupněm industrializace, pracuje dosud velká většina obyvatel v zemědělství. V současné době toto rozčlenění není již zdaleka aktuální, v podstatě neplatí. Přesto je vhodné tento koncept připomenout, protože ve starší literatuře se může objevit a sociální pracovníci by se měli v různých pojetích typů společnosti orientovat.

Giddens (2001, s. 82) také vysvětluje, že až do naší doby neexistovalo nic takového jako *lidská společnost*. Ve zcela nedávné době vznikly formy lidského sdružování, které působí po celé planetě. Svět se v mnoha směrech stal jediným sociálním systémem, v němž jsou takřka všichni propojeni nejrůznějšími vazbami a závislí jeden na druhém. Tento globální systém není pouhým prostředím, v němž se jednotlivé společnosti vyvíjejí a mění. Sociální, politické a ekonomické vazby, které překračují hranice jednotlivých zemí, zásadním způsobem ovlivňují osud jejich obyvatel. Pro tuto rostoucí vzájemnou závislost lidí ve světové společnosti se obecně používá pojem globalizace.

Z hlediska lidstva a hodnot trvale udržitelného života je důležité, zabývat se zisky a úskalími vztahu člověka a přírody. Problémy této symbiózy však nevyřeší pouze jeden teoretický koncept, sociologie však může být spojujícím článkem.

5 Socializace

Socializací rozumíme proces začlenění jedince do společnosti. Téma socializace je spojujícím článkem sociologie a sociální práce. Sociální práce se v praxi zabývá lidmi a skupinami, ohroženými sociálním vyloučením. Snahou sociálních pracovníků je začlenit tyto klienty do společnosti, můžeme tak vycházet z teoretických poznatků o socializaci či resocializaci.

V této kapitole budou popsány sféry a etapy socializace, dále mechanismy socializace a socializační činitele. Tématy zásadními pro oblast sociální práce jsou resocializace, sociální kontrola a deviace.

5.1 Sféry a etapy socializace

Přeměna člověka v sociální bytost probíhá podle Buriánka (2003, s. 38 – 39) vždy znovu a znovu v rámci ontogeneze. Lidský jedinec přichází na svět jako biologický tvor: teprve postupným vývojem se z novorozence stane kulturní bytost schopná existence ve složitých sociálních systémech.

Příklad: Význam socializace uvádí Wiatr (1968, s. 11 - 12) na třech příkladech:

V roce 1828 se dostal do Norimberka sedmnáctiletý Kašpar Hauser, který shodou nešťastných okolností prožil svůj dosavadní život v úplné izolaci od lidí. Nedovedl mluvit, vydával jen několik neartikulovaných zvuků, jež postrádaly smysl. Jeho intelektuální úroveň nepřevyšovala v žádném směru úroveň několik let starého dítěte. Nerozlišoval mimo jiné neživé předměty od živých bytostí. Pět let nato, po jeho smrti, pitva ukázala, že Kašparův mozek byl méně vyvinut než normální lidský mozek. Soudí se však, že tato zakrňlost byla způsobena především izolací od společnosti, nikoli vrozenou vadou.

O sto let později, v roce 1920, byly v Indii nalezeny dvě děti, které vyrůstaly mezi vlky. Mladší děvčátko, dvouletá Amala, nepřežila přechod do odlišných podmínek a zakrátko zemřela. Starší Kamala žila až do roku 1929. Osmiletá Kamala nevykazovala ve chvíli, kdy byla nalezena, žádné lidské vlastnosti a reagovala na okolí způsobem charakteristickým pro divoká zvířata. Až během pobytu mezi lidmi získala jistý elementární pocit, že je lidskou bytostí, a některé charakteristicky lidské způsoby chování.

Třetí podobný příklad pochází ze Spojených států. V roce 1938 bylo nalezeno pětileté děvčátko Anna, které bylo dospělými ukryto, protože bylo nemanželského původu, v zamčené místnosti. Tam žilo v naprosté izolaci, bez jakýchkoli společenských kontaktů. Jeho duševní úroveň byla nesmírně nízká, nedovedlo mluvit ani chodit a neprojevovalo sebemenší zájem o vnější svět. Po přechodu do jiných podmínek získávalo postupně lidské vlastnosti. Ale i v tomto případě se smrt dostavila záhy, již v roce 1942.

Všechny uvedené příklady podle Wiatra (1968, s. 12) ilustrují tezi, že lidské vlastnosti se vytvořily u člověka během jeho soužití s jinými lidmi. V tomto smyslu můžeme nadneseně říci, že není člověka mimo společnost. To je první význam teze, že člověk je bytostí společenskou – Wiatr (ibid) používá výraz *homo socius*. V druhém významu může tato teze znamenat skutečnost, že člověk je produktem společenských vztahů v tom smyslu, že člověk je takový, jaká je společnost, která ho vychovala. Sociální antropologie přináší mnoho dokladů o tom, že lidská kultura a v souvislosti s tím i lidská psychika je různorodá.

Proces socializace má podle Reichela (2004, s. 175) několik stránek, odehrává se mnohdy i paralelně v několika různých sférách. Socializací v užším slova smyslu je myšleno *začleňování jedince do sociálních vztahů*, a jejímž jádrem a cílem je naučit ho hrát sociální role adekvátní jeho sociálním pozicím. V této rovině se též utvářejí představy a pocity příslušnosti k určitému sociálnímu prostředí. Sounáležitosti s konkrétní sociální skupinou, jsou získávány zkušenosti se sociální kontrolou a sankčními systémy. Další sférou je *enkulturace (kulturace či akulturace)*, její rámec představuje včleňování individua do sociokulturního kontextu skupin i celé společnosti. Třetí sférou socializačního procesu je *personalizace*, chápaná jako jakýsi aktivní, dynamický komplement obou předchozích rovin. V podstatě se jedná o proces, v němž se vytváří jedincova osobnost, jeho „Já“, dochází ke strukturaci a integraci jak jeho psychiky, tak sociality. Za čtvrtou sféru můžeme pokládat profesionalizaci, která probíhá v pozdějších fázích rané socializace (na konci mládí) a v rámci ní jedinec získává základní socioprofesionální kompetence.

V socializaci je možné identifikovat určité etapy, stadia, podle toho, v jakém věku a tedy vývojovém období jedince se proces odehrává. Členění socializačního procesu nejsou v literatuře jednotná. V obecném rozčlenění můžeme odlišit:

- socializaci primární – probíhá v nejčastějším období vývoje člověka, bývají předávány základní kulturní návyky;
- socializaci sekundární - není již posilována primárním citovým vztahem k socializátorovi, ten bývá zaměnitelný; v této etapě je možnost zaujímat k předkládaným hodnotám a normám kritická a hodnotící stanoviska. (Reichel, 2004, s. 175)

Pokud jsme zmínily příklady tzv. „vlčích dětí“, tady dětí, které vyrůstaly bez kontaktu s lidskou společností, které nemají žádné nebo jen velmi omezené zkušenosti s lidskou péčí, sociálním jednáním a lidskou řečí, nemusíme hledat ani v minulosti, ani za hranicemi

České republiky. V roce 2012 proběhl v Praze soud s rodiči malých chlapců, jejichž narození rodiče utajili a chlapci neopustili pražský byt. Projevovaly se u nich následky sociální izolace. Sociální pracovníci jsou mnohdy konfrontováni se skutečností, kdy rodiče tvrdí, že jednají v zájmu dětí a ochraňují je před „špatnostmi světa“, ovšem dítě podle obecných norem společnosti vykazuje sociální zanedbání. V těchto případech je pokaždé na individuálním posouzení, zda a jak má sociální pracovník zasáhnout ve prospěch dítěte.

5.2 Mechanismy socializace a socializační činitele

Otázkou hodnou zkoumání je, jak socializace probíhá, jaké jsou její mechanismy a co vše má na socializaci vliv – co pokládáme za socializační činitele.

Sociologický přístup k formování osobnosti podle Buriánka (2003, s. 39) ukazuje především úlohu druhých lidí, sociálního prostředí. V první fázi jde přirozeně hlavně o rodinu, zejména o interakci s matkou. Prostřednictvím interakce s druhými se jedinec dovídá, jak se jmenuje, setkává se s reakcemi na své projevy, později pozoruje a napodobuje jednání druhých lidí. Socializace neznamena pasivní přizpůsobení se, vtěsnání člověka do předem připravených schémat či rolí. Vede k osvojení širokého kulturního bohatství (akulturace), mimo jiné i repertoáru sociálních dovedností a postojů, které se uplatňují ve styku s ostatními lidmi. Osobnost si vytváří určitou hodnotovou orientaci, osvojuje si společenské normy. V tom všem se uplatňuje výběr, individuální zpracování všech vlivů. Proto psychologové zdůrazňují, že se socializací probíhá ruku v ruce personalizace, tedy utváření aktivní, vyzrálé a samostatné osobnosti.

Na socializaci se podílí řada institucí, což samo o sobě dokládá závažnost tohoto procesu pro reprodukci společnosti, pro zachování její stability a řádu. Uskutečňuje se prostřednictvím mezilidských vztahů, nemůže být však odtržena od základních společenských vztahů. Člověk se rodí do určité sociální situace, jeho výbava (např. barva kůže, majetkové poměry rodičů) může předznamenat proces socializace i šance na konečný „úspěch“. (Buriánek, 2003, s. 39)

Socializace probíhá ve všech etapách formou *sociálního učení*. Podmínkou socializačního působení je sociální vliv, který vzniká v důsledku sociální závislosti. Jakmile jsou osoby na sobě závislé a reagují na sebe, mohou se odměňovat a trestat, poskytovat si vzájemně uspokojení, ale také nepříjemné zážitky. Sociální sankcionování, udělování sociálních odměn a trestů na základě moci, závislosti, je základem sociálního učení, a tedy celého socializačního procesu. Základním mechanismem sociálního učení je

tzv. *sociální zpevňování*, též nazývané sociálními psychology sociální posilování, sociální podmiňování. Způsoby chování jedince vyhodnocené příslušnou sociální kontrolou jako žádoucí je odměňováno a tím se upevňuje. Nežádoucí, nevhodné chování je trestáno, takže je jedinec opouští. Dalším způsobem sociálního učení je *imitace*, *nápodoba*, někdy též označované jako tzv. zástupné zpevňování. Třetím mechanismem je učení na základě vzorů, modelů neboli *identifikace*. Jako další způsob bývá uváděno tzv. *verbální vedení*. (Reichel, 2004, s. 184)

Řada socializačních stimulů působí nezáměrně – sem patří knihy, filmy, reklamy, chování dalších dospělých. Jejich působení může být navzájem protichůdné. Základními socializačními činiteli zůstávají *rodina*, *škola* a *skupiny vrstevníků*. V minulosti byl připisován velký vliv i komunitě, sousedským vztahům v místě bydliště. Dnes uvažují sociologové především o vlivu masmédií – prostředků masové komunikace. (Buriánek, 2003, s. 40)

Při práci s ohroženými dětmi se sociální pracovníci se snaží „prosociálně“ ovlivňovat a vymezovat socializační činitele – proto působí preventivně například tzv. peer programy či sanace rodiny. Sociální pracovníci se tak snaží ovlivňovat sociální učení a přispět k začlenění ohroženého dítěte do společnosti či minimalizovat rizika sociálního vyloučení.

5.3 Resocializace

Významným pojmem, který se v souvislosti s procesem socializace často užívá, je *resocializace*. V obecném slova smyslu se jedná o další, opětovnou socializaci jedince, u kterého podobný proces již proběhl. Tedy o případy, kdy jedinec vstupuje do pro něho zcela nového prostředí (nová sociální skupina, nové zaměstnání), případně kdy se ocitá v dosud pro něho neznámé sociální situaci (rodičovství, odchod do důchodu, apod.). (Reichel, 2004, s. 189)

Průběh resocializace je závislý na tom, jak je jedinec schopen se na sociální změnu adaptovat, tj. např. na nový hodnotově-orientační systém skupiny, na novou autoritu, novou roli a nároky z ní vyplývající apod. Významným prvkem je zde také míra odlišnosti nového prostředí od původního, v němž byla osoba socializována předtím. Podstatný vliv na resocializaci má konečně i samo prostředí (nová sociální skupina) – jeho vztahy vůči novému jedinci, ochota mu pomoci, tolerance vůči němu, vstřícnost při navazování přátelských kontaktů apod. Emocionální vztahy k předchozímu prostředí resocializaci jedince zpomalují. (ibid)

Specifickou variantou resocializace je podle Reichela (2004, s. 191) tzv. *reedukace*, tedy převýchova, uplatňovaná u osob s poruchami chování. Použitím kombinace psychologických, pedagogických a sociálně terapeutických postupů se u nich usiluje o takové změny chování, které jim umožní návrat do normálního života. Využívá se u osob propouštěných z výkonu trestu a u delikventní mládeže.

S pojmem resocializace se v oblasti sociální práce setkáme především v oblasti probace, tedy dohledu nad pachatelem trestného činu či v oblasti penologie, penitenciární a postpenitenciární péče. Tímto tématem se zabývá ve své publikaci např. Papšo (2012).

5.4 Sociální kontrola

Ve společnosti můžeme pozorovat procesy a mechanismy, kterými jsou její členové nuceni k takovému chování, jež je v jejím rámci považováno za žádoucí. Toho je dosaženo vnitřní a vnější kontrolou. Vnitřní kontrola je taková, že jedinec považuje společenské normy chování současně za měřítko, které je mu přirozeně vlastní. Vnější kontrola spočívá v udělování pozitivních a negativních sankcí. Podle funkcionalistů je sociální kontrola nutná pro přežití společnosti, především státu. Kdyby velké množství lidí začalo popírat společenské standardy a přestalo se podle nich chovat, instituce by se zhroutily a nastal by chaos. (Jandourek, 2003, s. 71)

Sociální práce stále hledá vodítka, pro odlišení, kdy pomáhá a kdy kontroluje. Tento koncept odlišení pomoci a kontroly vychází ze systemického přístupu a v kontextu sociální práce byl již publikován autorkou těchto skript (Květenská, 2007). V kontextu sociologického pojetí sociální kontroly je však dobré tento koncept stručně připomenout.

Ludewig (1994, s. 82) konstatuje, že korektní definice *pomáhání* musí principiálně předpokládat hledání pomoci. Pokud je „pomoc“ vykonávána nebo vnucována nezávisle na žádosti, je nutno hovořit „...o péči, reparatuře, kontrole nebo dokonce poručníkování nebo zmocňování se...“. Všechna tato opatření pokládá Ludewig (ibid) za oprávněná a užitečná, ale je nezbytné je odlišit od pomáhání. Úlehla (2005, s. 21) definuje pomoc jako „...dojednaný způsob společné práce, kterou si klient přeje, pracovník ji nabídl a klient zvolil. Cestou k uskutečnění pomoci je její nabízení...“. *Kontrola* se liší od pomoci tím, že je postavena na zájmech jiných lidí, než toho člověka, o kterého má být postaráno. Kontrola přebírá zodpovědnost nad někým a je nevyhnutelná, účelná a potřebná. (Úlehla, 2005, 20 – 23) Úlehla (ibid) přirovnává kontrolu k výchově a socializaci – dítě je kontrolováno, aby se zařadilo mezi lidi.

Odlišení pomoci a kontroly v praxi je užitečné a obrazně řečeno pomáhá pracovníkovi hledat odpověď na základní filozofickou otázku: kdo je, odkud přichází a kam směřuje. Rozumím tomu tak, že pomáhající pracovník díky tomuto odlišení neustále reflektuje, jaká je jeho profesionální role, čím zájmy hájí (zda společnosti či klientovi) a čeho chce svým působením či spoluprací s klientem dosáhnout.

5.5 Deviace

Pojem deviace začali používat v padesátých letech 20. století američtí sociologové. Jeho přednost tkví v tom, že pokrývá širší spektrum jevů, než do té doby používané termíny delikvence a kriminalita. Funkcionalisté definují deviaci jako porušení sociálních norem a vysvětlují ji dysfunkcemi společnosti. (Montoussé a Renouard, 2005, s. 121)

Deviace je jednání, které jde proti převažujícím společenským normám nebo normám skupiny. Okolí na deviaci reaguje kritikou a odmítnutím. Neznamená to nutně porušení zákonů, ale to být i jednání, které by společnost pokládala za úchylku. Existuje například skupina jednání, které je sice zločinem, trestným činem nebo formálním přestupkem, ale společnost je v podstatě neodsuzuje, protože jde o činy velmi časté (např. jízda na černo). (Jandourek, 2003, s. 71) Deviací však může být i pozitivní odchylka od normy.

Buriánek (2003, s. 120) pokládá za odůvodněné rozlišovat mezi pojmy odchylka od normy (deviace) a sociální patologie. Jako patologické označujeme jevy škodlivé, přímo ohrožující společnost, stabilitu jejího uspořádání nebo její občany. Část sociálně patologických jevů je definována v právním řádu a překročení norem podléhá trestnímu postihu. Patří sem všechny uznávané formy kriminality – majetková, hospodářská, násilná, mravnostní, atd.). Mnohé sociálně patologické jevy mají spíše individuální charakter a dopad, zčásti bychom mohli hovořit o chorobách či poruchách (alkoholismus či sebevražednost). V jejich hromadných je však rovněž řadíme do statistik sociální patologie či sociální problémovosti.

Deviantní chování znamená podle Buriánka (2003, s. 121) na jedné straně porušení nebo podstatnou změnu od významné normy, od souboru požadavků stanovených skupinou nebo společností, může však jít o pouhou alternativu k jednání všeobecně akceptovanému (konformnímu). V dnešní pluralitní společnosti je poněkud nevhodné nálepkovat různá seskupení či hnutí, jakkoli v nich prvky deviace lze najít (hnutí

skinheads, různé sekty). Nemusí jít tedy o čistou patologii, záleží na míře tolerance v dané společnosti.

V teoriích o vzniku deviací se můžeme setkat s přístupem zdůrazňujícím např. i biologickou (genetickou) podmíněnost zločinného jednání (Lombrosova teorie), tak i se sociologizujícím přístupem, hledajícím chyby ve struktuře společnosti, v nedostatečném působení jejího hodnotového systému a dalších integračních a kontrolních mechanismů. Společnost lze v tomto směru obviňovat jak z pozic funkcionalistických (za nedostatečnou socializaci jedince), tak i radikalisticko-anarchistických, podle nichž každá makrostruktura jedince potenciálně utlačuje a vyvolává v něm odpor. Durkheimův a Mertonův přístup vycházejí z představy strukturálních tlaků a tenzí. Jejich jednodušší variantu představuje předpoklad, že deviaci a zločinnost plodí nejčastěji chudoba. Durkheimovy názory inspirovaly také teorii kontroly, která chtěla čelit deviacím větším zapojením člověka do komunity. Postupně se vynořily teorie zdůrazňující spíše situační a interakční momenty (teorie nálepkování, etiketizace, labelingu). Podle těchto teorií se může jedinec zařadit do kategorie deviantů o i náhodou, vlivem některé události nebo statusové charakteristiky. Erving Goffman rozpracoval v této souvislosti svoji teorii stigmatu, jakéhosi „potřísnění“ vlastní identity. (ibid)

Příklad: Ve třídě je jeden či více žáků označeno za problémové. Těmto žákům často nezbude nic jiného, než vnucenou roli přijmout. Snaží se dodržet získanou „nálepku“.

Teorií příčin deviace a sociální patologie je celá řada. Pro sociální pracovníky je důležitá orientace v této problematice, snahou jejich práce je minimalizovat rizika ohrožení jak jedince, tak společnosti v případech, že se negativní jevy již projeví. Sociální pracovníci by také neměli přistupovat na zaběhaná kliše různých „nálepek“ pro své klienty.

6 Rodina

Zkušenost rodiny zažil do určité míry každý. I současné dětské domovy se snaží v co nejvyšší možné míře model rodiny napodobit. Sociologové na tématu rodiny nacházejí mnoho zajímavého. V úvodu budou popsány proměny, jimiž prochází instituce rodiny v průběhu několika desetiletí. Pro snazší orientaci v daném tématu budou přiblíženy typy rodin a různé formy soužití. Nelze nezmínit i základní funkce rodiny. Klíčovým tématem je konsekvence rodiny jako socializačního činitele.

Sociální pracovníci se setkávají s rodinami klientů ve všech oblastech svého působení, práce s rodinami klientů je společným prvkem výkonu praxe sociální práce. Jednou z důležitých oblastí je tzv. sanace rodiny, tady snaha obnovit funkce rodiny ve vztahu k dítěti.

6.1 Proměny rodiny

Hlavní smysl rodiny je reprodukční. Rodina usnadňuje lidem péči o děti a jejich výchovu. Kromě toho, že je rodina biologicky důležitá pro udržení lidstva, je také jednotkou společnosti. Reprodukce člověka jako organismus i jako bytost kulturní. Zprostředkovává tradici dalším generacím. Rodina je prvním a dosti závazným modelem společnosti, s jakým se dítě setkává. Formuje jeho osobní vývoj i postoj ke všem dalším skupinám. Rodina se snaží formovat dítě podle svého hodnotového schématu, podle vlastní tradice. Rodinné normy se vždy nějak odchyľují od norem společnosti s určitým druhem orientace, s určitým programem. (Matoušek, 1993, s. 10)

Dříve by rodina chápána jako morfostatická instituce (neměnná, stabilní). Zpracování sledovaného tématu (rodina) bylo ovlivněno dynamickým vývojem předmětu zkoumání: kdeže je rodina jako morfostatická instituce. (Možný, 1999)

Po druhé světové válce prošla západní Evropou a Spojenými státy vlna sociálních nepokojů, radikálních hnutí a rozmachu velkých ideologií. Pod vlivem marxismu a feminismu byla rodina označena za ideologický utlačující koncept, jenž nereprezentuje nic v realitě. Radikální kritika rodiny skutečně prokázala, že instituce, která byla považována za nejstabilnější výtvar naší civilizace, se neméně od konce první světové války podstatně změnila a dále mění. (Možný, 1999)

Možný (1999, s. 19) a také Kraus a Poláčková (2001, s. 83) popisují změny, které se v druhé polovině našeho století zviditelnily:

- křesťanský přístup - monopol na sex – nejprve legitimní sex předmanželský, pak otazník i nad monopolním právem manželského partnera na sex toho druhého;
- legitimace plození dětí - Oblast zakládání rodiny ztrácí svoji ritualizovanou podobu – značná volnost, více rodin založených na soužití partnerů – v našem kulturním okruhu asi čtvrtina dětí mimo manželství, v některých zemích i přes 50%;
- výběr partnera rukou rodičů – majetek, zajištění;
- manželství jako nezrušitelná instituce - „...co Bůh spojil, člověk nerozlučuj...“;
- řada tradičních funkcí – odluka bydliště a pracoviště – námezdně zaměstnaný muž, vzdělávání dětí, jejich vedení k zdravému životnímu stylu,... péče o nemocné, staré, postižené - tyto funkce jsou předány na státní a další instituce;
- péče o děti – naplnění života muže i ženy vs. bezdětná manželství, účinná antikoncepce;
- mateřství naplňuje život ženy, celoživotní úděl vs. mateřství coby poměrně krátká epizoda v životě ženy;
- snižuje se stabilita rodiny – 40% manželství dnes končí rozvodem, většina má děti;
- mění se celková struktura rodiny – klesá počet dětí, omezuje se vícegenerační soužití;
- rozvoj antikoncepce a plánovaného rodičovství;
- proměny organizace rodinného cyklu – rodiče ve vyšším věku, teprve po určité době partnerského soužití;
- prodlužuje se délka života a tím i trvání rodiny po odchodu dětí;
- zvyšují se nároky a čas strávený v pracovním procesu;
- přibývá dvoukariérových manželství – roste vzdělanost, kvalifikovanost a tím i zaměstnanost žen.

Pokud zmiňujeme změny v instituci rodiny, uveďme zajímavou myšlenku k tomuto tématu. V 70. a 80. letech byly podle Kaliny (2008, s. 188) shledány v rodině 2 základní síly: *morfostatická síla*, jejímž úkolem je „homeostáze“, tedy kybernetická zpětnovazební

regulace a *morfogenetická síla*, která je spojena s růstem, změnou, vývojem a tendencí organizovat se komplexněji.

Při změnách, kterými rodina prochází, se musíme ptát: co je tedy rodina a jaké jsou její znaky? Jandourek (2003, s. 116) předkládá velmi jednoduché *znaky rodiny*:

- společné bydlení,
- příslušnost ke společné příbuzenské linii,
- společná produkce a konzumování statků.

Současným modelem rodiny je podle Jandourka (2003, s. 116) rodina měšťanská neboli buržoazní. Jde o typ rodiny vznikající v době rozmachu střední třídy, měšťanstva v evropských městech v 17. a 18. století, tato rodina je výrazně patriarchální, vlastnictví majetku je dědičné. Živitelem v tomto modelu rodiny je muž, přičemž partnerství založeno na představě „romantické lásky“, tedy nejen na majetku, ale i osobním vztahu. Tento model má své kritiky, kteří tvrdí, že v tomto modelu dochází k útisku ženy a dětí. Ovšem pro řadu konzervativních myslitelů se jedná o ideál buržoazní rodiny – ideál rodiny jako takové.

Moderní forma rodiny je podle Jandourka (2003, s. 116) následující:

- rodina atomární či nukleární (také manželská, párová);
- jejím „jádre“ jsou rodiče a děti;
- není to již rozsáhlá síť příbuzenstva jako v dobách tradiční společnosti;
- stále však zůstává propojení (např. pomoc při výchově dětí, finanční podpora).

Známý francouzský sociolog De Singly (1999), zabývající se ve své monografii současnou rodinou, navazuje a rozvíjí pojetí „*manželské*“ rodiny, které přinesl v roce 1892 Durkheim. Současné rodině však podle De Singly (1999, s. 10 – 11) vyhovuje spíše termín „*vztahová*“ rodina. De Singly podrobně rozpracovává tři základní charakteristiky současné rodin:

- větší závislost na státu;
- větší nezávislost na okruhu příbuzných;
- větší nezávislost manželů na rodině.

Pokud se zamyslíme nad výše popsanými změnami tak neměnné instituce, jíž je rodina, musíme dát autorům za pravdu. Řada z nás má možnost srovnávat svou vybudovanou rodinu s rodinou svých rodičů a také s rodinným soužitím jejich rodičů. Zřejmě nebudeme zpochybňovat skutečnost, že rodinná soužití prochází změnami. Pokud tedy v současné době hovoříme o rodině, nemusí být pouze manželská a heterosexuální, ale postmoderní pojetí je mnohem širší, zahrnující i stejnopohlavní rodiny, pokud v takové formě soužití jsou vychovávány děti.

6.2 Formy rodinného soužití

Rodinné soužití nabývá mnoha rozdílných forem, a to zejména proto, že závisí na nejrozličnějších demografických faktorech, jakými jsou např. věk v okamžiku sňatku, plodnost, ekonomické faktory, ekonomické oblasti, v nichž jsou manželé činní, právní i náboženské hledisko. Výzkumy evoluce forem rodinného soužití však dokazují, že přes svou různorodost jsou formy rodinného soužití poměrně stálé. (Montoussé a Renouard, 2005, s. 121)

Typy soužití podle Montoussé a Renouarda (2005, s. 121) jsou velmi stručné:

- monogamie,
- polygamie (polyandrie, polygynie).

S těmito typy soužití však v našich evropských podmínkách nevystačíme, naše tradiční a zákonem nepostihnutelná soužití jsou monogamní. Polygamie je trestná. Jak víme, polygamie je naopak běžná v arabských zemích.

Typy soužití či postoje k soužití podrobněji popisuje Jandourek (2003, s. 116). Hovoříme o jiných formách soužití či způsobu života, než jakým je manželství. Protipólem sezdaného páru je *nesezdané soužití*. Mluvíme o kohabitance či konkubinátu. Jedná se o soužití muže a ženy mimo manželství, v dobách, kdy nebyla tato forma soužití tak běžná, jako dnes se hovořilo o manželství „na zkoušku“ či „na psí knížku“. Ve Švédsku podle Giddense (2001) bylo v roce 1900 nesezdáno jen 1% z heterogenních párů s dětmi, žijících ve společné domácnosti, dnes je to asi 40% rodin.

Další formou soužití je *registrované partnerství*. Snahou v tomto případě je vyřešit v soužití lidí stejného pohlaví (homosexuálů a lesbiček) situaci po právní stránce. (Jandourek, 2003, s. 116). Tato možnost není ve všech zemích světa, i v České republice

proběhla legislativní změna teprve nedávno. V některých zemích je k tomuto typu soužití odpor, nesouhlas pramení z pocitu poškození tradiční rodiny. Sociální pracovníci také narážejí na zakořeněný odpor k adopci dětí těmito páry. Není od věci uvést, že by neměl být kladen důraz na tradiční formu soužití, jakou je manželství, ale měl by být – slovy zákona – zohledněn zájem a blaho dítěte.

Za určitou formu vymezení se k partnerskému soužití můžeme pokládat i tzv. *singles*. Za *singles* bývá označován jedinec, který nechce vstupovat do manželství, život o samotě mu v zásadě vyhovuje. Druhou stranou toho postoje k partnerství mohou být pocity osamocení a izolace. (Jandourek, 2003, s. 116).

Neměli bychom vynechat ani typ „nesoužití“ jakým je *celibát*. Celibát znamená zřeknutí se zcela partnerského sexuálního života, tento závazek je tradiční u některých křesťanských církví, je typický i pro buddhistické mnišství. Důvody vedoucí k takovému doživotnímu rozhodnutí mohou být různé: brzký konec světa v první křesťanské generaci, nižší hodnota přičítaná pozemskému životu obecně a manželství zvláště, kultická čistota kněží nutná pro rituál mše, vyšší dostupnost kléru, zdůraznění duchovenstva jako stavu. V křesťanství, konkrétně katolické církvi, je celibát vyžadován jako norma plně až od 12. století, postupně se celibát zaváděl již od 4. století. (Jandourek, 2003, s. 116).

Sociální pracovníci se setkávají s různými typy rodin, které by měli nějak charakterizovat či vymežit. Můžeme popsat tři základní typy rodin:

- nukleární rodina,
- rozvětvená rodina (tři generace),
- komunitní rodina.

Další deskripci rodinného soužití nabízí přehledně Kraus a Poláčková (2001, s. 79). Popisují typy rodin z různých hledisek:

- rodina rozšířená – rozšíření konceptu rodiny o strýce, tety, ostatní příbuzné;
- rodina orientační a prokreační – rodina v níž jedinec vyrůstá a kterou zakládá;
- rodina úplná a neúplná, obnovená.

Pro účely sociální práce se zdá nejvhodnější odlišení rodin ve vztahu k širšímu sociálnímu okolí a to z hlediska jejich funkčnosti, tedy ve smyslu zajištění podmínek pro vývoj a výchovu dítěte:

- rodina funkční (eufunkční);
- rodina afunkční - občas dochází k poruchám v plnění jedné či několika funkcí, které vážněji nenarušují život rodiny, a zásadně neovlivňuje vývoj dítěte;
- rodina dysfunkční – dochází k vážným poruchám, vnitřnímu rozkladu rodiny zásadně je narušován socializační proces dítěte. Rodina ve vztahu k širšímu sociálnímu okolí (Kraus a Poláčková, 2001, s. 79; Reichel, 2004, s. 207)

Rodina má nezastupitelnou úlohu v socializaci dítěte (viz podkap. 6.4). Rodinný život je stále uznávanou hodnotou, což však činí tlak na jednotlivé členy a předepisuje jim určitá pravidla chování.

6.3 Funkce rodiny

Giddens (2001, s. 156) definuje rodinu jako skupinu osob přímo spjatých příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědni za výchovu dětí. Příbuzenství je vztah mezi jedinci, jenž vzniká buď sňatkem, anebo pokrevními vazbami v otcovské či mateřské linii.

Buriánek (2003, s. 102) představuje snahy analyzovat rodinu jako systém z hlediska jejích funkcí takto:

- biologicko –reprodukční (potomstvo, sexuální potřeby);
- ekonomická funkce (výrobní jednotka v minulosti, dnes píše společné hospodaření);
- socializační a akulturační (výchova dětí, předávání kulturních hodnot, vzdělávání, formování životního stylu);
- emocionální (citové potřeby, vědomí jistoty, uznání a vzájemné podpory).

Základní funkce rodiny jsou podle Reichela (2004, s. 201 – 207) socializační a reprodukční. Podrobněji popisuje tyto funkce:

- sociálně-reprodukční,
- kulturně-reprodukční,
- biologicky reprodukční,
- ekonomická,

- terapeuticko-pečovatelská,
- výchovně-vzdělávací,
- obranná.

Oproti Buriánkovi (2003) je Reichel (2004) je poněkud podrobnější, emocionální funkce zajišťuje funkce terapeuticko-pečovatelská. Buriánek neuvádí funkce obrannou. Dá se však říci, že funkce rodiny se u obou autorů překrývají.

6.4 Rodina jako významný socializační činitel

Z předchozího tématu zabývajících se socializací (kap. 5) vyplynulo, že rodina je významným socializačním činitelem. Reichel (2004, s. 198 - 199) konstatuje, že socializační působení rodiny na jedince je komplexní, probíhá paralelně ve všech socializačních sférách, tj. jak formou socializace v užším smyslu, tak v rovině personalizace a enkulturace. Dimenze profesionalizace je v moderních typech rodiny oslabena, neboť ji z valné části přejímají specializované instituce (školské a profesní). Rodina zprostředkovává nejen soubory hodnot a norem celospolečensky platných, učí ho rozumět jim a věřit, jakož i zacházet s nimi. Buduje u něho také hodnotově-normativní struktury čistě rodinné. Je to soubor jakýchsi rodinných tradic, relativně čerstvých i předávaných z generace na generaci, týkající se materiálních i nemateriálních hodnot, určité rodinné milieu, specifická rodinná atmosféra. Jak dále uvádí Reichel (ibid), vedle rozdílů v pojetí sexuality bývají právě střety rozdílných rodinných mikrokultur obou partnerů značně rizikovou oblastí jejich vzájemného soužití a nezdědka také významnou příčinou jeho konce. Socializaci dítěte také popisuje Možný (1999, s. 141).

Není jiná instituce, která by výrazněji formovala naše vnímání světa a náš hodnotový systém. I pokud s některými normami v naší orientační rodině nesouhlasíme a vědomě je nechceme převzít, vymezujeme se k těmto hodnotám negativně.

Příklad: Často se v kruzích sociálních pracovníků říká, že násilný model chování je dědičný. Konstatování vychází ze zkušeností sociálních pracovníků: pokud syn viděl otce, jak se chová násilnický k matce, může převzít tento model chování jako normu, ve smyslu „tak to má být“. Jedince stojí větší úsilí vymezit se k takovému modelu jako nežádoucímu a nepřipustit ho ve vlastních vzorcích chování.

Z těchto důvodů je práce sociálních pracovníků při práci s rodinou obtížná. Provází je věčné dilema: co je ještě akceptovatelná norma rodiny a které její zvyky a hodnoty mám

jako sociální pracovník označit jako nežádoucí z hlediska zájmů společnosti zasáhnout?
Hledání této hranice je téma na další samostatnou publikaci.

7 Sociální skupiny

Sociální práce se ve svém působení zaměřuje na oblast nejrůznějších cílových skupin. I psychoterapie má své zásady a metody v rámci skupinové psychoterapie. Nejednoznačností tématu skupina či sociální skupina se bude zabývat následující kapitola. Nejprve načrtne znaky sociálních skupin z hlediska sociologie. Podrobněji se zaměříme na třídění sociálních skupin. V této části bude propojen pohled sociologie a sociální práce. Důležitým tématem je také členství ve skupinách.

7.1 Vymezení sociálních skupin

Názory na vymezení sociálních skupin se značně liší. Za nezbytnou podmínku existence sociální skupiny a současně za jeden ze stěžejních znaků, který ji diferenciuje od ostatních sociálních seskupení, je považována opakovaná, systematická, stabilizovaná interakce mezi určitou množinou jedinců, jež z nich činí členy skupiny. Reichel (2004, s. 125) uvádí desatero nejpodstatnějších, nejčastějších a nejdůvodnějších znaků:

- interakce,
- komunikace,
- společné aktivity,
- sociální vztahy,
- společný cíl,
- vnitřní struktura,
- hodnoty a normy
- kontrola a sankce,
- vědomí příslušnosti,
- vědomí odlišnosti.

7.2 Třídění sociálních skupin

Sociální skupiny nabývají v sociální skutečnosti řady rozmanitých podob, často velmi proměnlivých. Abychom se v této nepřehledné množině skupin vyznali, kdy s mnohými se denně setkáváme a některých jsme i sami členy, snaží se někteří autoři skupiny utřídit.

Reichel (2004, s. 128 – 129) popisuje určité charakteristiky, znaky a jejich kombinace, které vždy do určité míry modelují nejen vnější společenský design skupiny, ale i podobu, způsobu, stylu apod. vnitro skupinového života. Za tři stěžejní znaky, které nejpodstatněji ovlivňují vnější podobu i charakter života uvnitř skupiny, lze pokládat:

- velikost skupiny,
- způsob jejího vzniku,
- druh převažujících vnitřních vztahů.

Velikost skupiny je jedním z nejvýznamnějších třídících znaků. Odlišujeme velké a malé skupiny. Za malé skupiny jsou pokládány skupiny s minimálně 3 a maximálně až 20 členy. Od velkých skupin se odlišují charakterem interakce, která je v malých skupinách bezprostřední. Velké skupiny se vyznačují odlišnými parametry vztahů, interakce ve velkých skupinách je nepřímá, zprostředkovaná. Maximální počty členů nelze jednoznačně stanovit. (Reichel, 2004, s. 125)

Dalším významným třídícím kritériem, je podle Reichela (2004, s. 132 - 133) způsob vzniku skupiny.

Skupina neformální: vzniká spontánně, přirozeným vývojem, bezprostřední kontakty mezi jedinci, nepřilíš velký počet osob, úkolová a emocionální struktura, úkolovým vůdcem skupiny bývá nejpoblárnější jedinec.

Formální skupiny: charakter jejího fungování, procesy případných vnitřních změn apod. mají opačnou podobu než u skupin neformálních. Často jsou nazývané organizacemi, přicházejí na svět oficiálním ustavením, založením, registrací, apod. Cíle, hodnoty, společné aktivity, normy a jejich kontrola včetně sankcí, horizontální a vertikální struktury (t. j. rozdělení pozic, pravomocí, povinností, pravidle komunikace) – to vše je zřetelně definováno, mnohé již předem. Jde o model ideálně fungující organizace.

Posledním z trojice stěžejních třídících znaků je charakter ve skupině převažujících vztahů. Hovoří se o dvou základních typech vztahů ve skupinách (Reichel, 2004, s. 125).

- skupiny primární – tvořené relativně malým počtem členů, blízké poznání z něj pramenící intimní vazby, členství má smysl samo o sobě, poskytuje jedinci uspokojení, primárnost spočívá v prvotním typu kolektivity, každá skupina, která uspokojuje podstatné psychické a sociální potřeby jedince (identifikaci se skupinou, skupinová příslušnost, emocionální uspokojení, blízký sociální kontakt, sociální uznání, atd.). Typickými

primárními skupinami jsou ty, ve kterých se odehrávají podstatné sekvence socializace: rodina, kamarádské skupiny vrstevníků či spolužáků.

- skupiny sekundární – méně osobní, spíše funkční a instrumentální, sledují určitý cíl, bez vysoké intimity a vzájemného bližšího poznání. Přechod mezi oběma podobami vztahů je plynulý.

Další třídící znaky (ibid, s, 139 – 144):

- typy členství – dobrovolné, automatické, vynucené;
- přístupnost skupiny – inkluzivní, exkluzivní a ohraničené skupiny;
- trvání skupiny – dočasné, krátkodobé, trvalejší, stálé;
- zaměření – výdělečné, zájmové, příbuzenské, přátelské, uspokojující duchovní potřeby, projevující sociální solidaritu, lokální skupiny, svépomocné, nátlakové skupiny;
- prostorové rozptýlení skupin – rozptýlené, shromážděné trvale, scházející se;
- členská příslušnost – vlastní – členské (vnitřní), cizí – nečlenské (vnější);
- standard hodnocení – referenční, nereferenční.

Jandourek (2003, s. 83) rozlišuje mezi tzv. in-group a out-group. In-group skupina je taková, ke které cítí jedinec příslušnost a s níž se identifikuje. Její členové jsou spojeni silným pocitem sounáležitosti a vymezují se vůči jiným skupinám. Out-group je skupina, od které se příslušníci jiné skupiny distancují. Může být považována za jakousi negativní referenční skupinu, protože stojí v protikladu ke skupině, se kterou se jedinec ztotožňuje.

Studium sociálních skupin vychází podle Montoussé a Renouarda (2005, s. 188) ze dvou zcela odlišných sociologických perspektiv. Cílem mikrosociologie (amerického původu) je zlepšit fungování malých skupin, zatímco cílem makrosociologie (evropského původu) je lépe porozumět logice celospolečenských vztahů.

Představy a vědomosti sociologů o sociálních skupinách jsou bezesporu důležitým výchozím bodem pro sociální pracovníky a jejich teoretickou výbavu, pro výkon sociální práce v praxi. Sociální práce zařazuje do svých metod práce, kromě případové sociální práce a komunitní sociální práce i sociální práci se skupinou. Sociální práce se skupinou má spíše psychoterapeutické základy, ovšem poznatky z oblasti sociologie mají své opodstatnění jak v práci se skupinou, tak v komunitní práci.

7.3 Druhy skupin podle sociální práce

Jak bylo zmíněno, sociální práce jako jednu ze svých metod vymezuje práci se skupinou. V mnohém je potřeba vycházet a orientovat se v definicích z oblasti sociologie. V tomto textu, určeném pro studenty sociální práce, můžeme téma třídění sociálních skupin doplnit o pojetí sociální práce a její popis druhů skupin. Novotná, Schimmerlingová, (1992) uvádí modely sociální práce se skupinou, které mohou být rozlišeny různě:

- podle teoretické orientace (behaviorální)
- podle problémových typů či okruhů (např. drogová závislost)
- podle druhu klientů (např. pouze ženy)
- podle času (krátkodobé a dlouhodobé skupiny)

Mezi odbornými autory oboru sociální práce je oblíbené odlišení šest druhů skupin podle A. C. Browna (in Matoušek, 2003, s.157):

Homogenní skupiny - jedná se o skupiny osob stejného druhu – tj. stejného postižení, nebo se stejným problémem, např. skupina drogově závislých, skupina týraných žen.

Skupiny úkolově či účelově zaměřené – tyto skupiny řeší konkrétní problémy.

Psychoterapeutické skupiny - mají mnoho podob ať jde o teoretickou orientaci (psychodynamická, gestalt, transakčně analytická) či o klientelu (lidé s neurotickými obtížemi, chroničtí psychotici, sociálně neadaptovaní či lidé pracující na svém osobním růstu).

Svépomocné skupiny – tyto skupiny jsou založeny na vzájemné pomoci a podpoře.

Skupiny pro výcvik lidských vztahů - jsou zaměřeny na výcvik v senzitivě, týkají se citlivosti a reakcí na sociální problémy (např. pro studenty sociální práce, jako součást jejich praktického výcviku).

Skupiny na dosažení sociálních cílů - např. v práci s mládeží či práci s komunitou, členové skupiny získávají praktické dovednosti.

Výše uvedené vymezení druhů skupin pro sociální práci se zdá zatím postačující, v publikacích o metodách sociální práce má toto vymezení své pevné místo.

7.4 Členství v sociálních skupinách

Sociální skupiny jsou strukturované množiny sociálních pozic. Popisy a analýzy skupinových resp. sociálních struktur nejčastěji operují s pojmy pozice, role, status, prestiž. Vždy vyjadřují místo, postavení jedince ve skupině, v organizaci, případně hodnocení jeho postavení či postavení nějaké skupiny v širším sociálním kontextu. Pozice situuje sociální subjekt na určité místo v určitém sociálním prostoru vzhledem k ostatním subjektům téhož druhu, které se nacházejí v tomtéž prostoru. Role vyjadřuje očekávání sociálního okolí, že se subjekt bude chovat způsobem odpovídajícím tomuto svému umístění. Status je spojen s výslednými možnostmi a právy subjektu, vyplývajícími ze všech jeho pozic ve všech sociálních prostorech a z plnění všech jeho očekávaných rolí. V této souvislosti ještě mnohé přístupy hovoří o prestiži a vyjadřují tímto termínem společensky přiznávané ocenění, sociální zhodnocení statusu objektu. (Reichel, 2004, s. 144 - 145)

Pokusme se opět o propojení informací z oblasti sociologie, psychologie a psychoterapie. Následující charakteristiku fází vývoje v uzavřené skupině z hlediska psychoterapie, můžeme připisovat právě nastíněnému hledání pozic.

Jak je popsáno v psychoterapeutické literatuře, pokud skupina pracuje se všemi členy od začátku do konce, prochází určitými vývojovými stádii. Yalom (in Matoušek, 2003, s. 163) popisuje 4 etapy:

Orientace a závislost - skupina hledá svou strukturu a cíle, prožívá závislost na terapeutovi a zabývá se skupinovými hranicemi.

Konflikt, dominance a revolta - probíhají boje o dominanci ve skupině, o postavení ve skupině a o role.

Rozvoj soudržnosti - nastává úsilí o harmonické vztahy a vzájemnou náklonnost, Kratochvíl (1997) nazývá tuto etapu obdobím koheze a kooperace.

Zralá skupinová práce - po dosažení stability a pevné koheze skupina hlouběji zpracovává svá témata. Kratochvíl (1997) tuto fázi označuje jako cílevědomou činnost.

Struktura skupin, pozic a sociální role z hlediska sociologie je opět východiskem pro psychoterapii či sociální práci se skupinou. Jak bylo zmíněno výše, dramaturgickou sociologií, pro kterou je typický slovník inspirovaný divadelní scénou, se zabýval Erving Goffman.

Nejznámější popis základních rolí ve skupině vychází z Morenovské sociometrie (Kratochvíl, 1995):

- role vůdce co do schopnosti (většinou se nekryje s rolí vůdce co do nejpoblíbenějšího a nejoblíbenějšího člena)
- role vůdce co do oblíbenosti
- role černé ovce (člen pro ostatní nepřítel, lhostejný, nesympatický či odmítavý)

Schindler (in Kratochvíl, 1995) popsal čtyři pravidelně se vyskytující skupinové role:

- alfa – vůdce, který skupině imponuje, podněcuje ji k aktivitě, dodává program a odvalu;
- beta (expert) – má speciální znalosti či schopnosti, které skupina potřebuje nebo kterých si váží; expert obvykle zvažuje situaci z různých stran, jeho výroky o aktivitách navrhovaných vůdcem, jsou typu „ano, ale“, jeho přístup je racionální, kritický, neutrální a neangažovaný;
- gama – jsou převážně pasivní a přizpůsobiví členové, snaží se zůstat v ochranné anonymitě; většina z nich se identifikuje s alfou;
- omega – je člen na okraj skupiny, zaostává za skupinou pro svou neschopnost, odlišnost nebo strach, někdy se identifikuje s P, což skupinu provokuje;
- „P“ - symbolický reprezentant nepřátelské skupiny.

Kratochvíl (1995) uvádí i další role, které se vyskytují ve skupinách a jsou popisovány v literatuře např.:

- monopolista – snaží se strhnout pozornost na sebe;
- trpitel – dožadující se pomoci a zároveň ji odmítající;
- moralista – který má vždy pravdu;
- kvaziterapeut – přebírající iniciativu, explodující, nabízející rady a jednající podle představy o ideálním chování terapeuta;
- miláček – budící něžné vztahy a ochráncovské postoje;
- obětní beránek – proti němuž se obvykle obrací potlačovaná agrese;
- šašek – který skupinu baví na svůj účet;

- mnoho dalších (agresor, provokatér, opozičník, ochránce, kverulant, chudák, zneuznaný, pedant, strážce demokracie, samotář, časoměřič, malé děcko a svůdce).

Téma sociálních skupin lze nahlížet z různých úhlů pohledu. Sociální práce je aplikovanou vědou, která staví své základy na propojení různých oborů, tak jak jsme se pokusili o syntézu poznatků k danému tématu výše.

8 Členění společnosti

Členění společnosti, vyrovnávání příležitostí, sociální inkluze, to jsou náměty na zamýšlení pro sociální pracovníky. Následující kapitola nabízí stručné vymezení termínů sociální stratifikace a sociální exkluze. Termín chudoba se stále více v sociální práci nahrazuje právě zmíněným termínem sociální exkluze. V závěru kapitoly se zamýšlíme se nad nerovnováhami v české společnosti.

8.1 Sociální stratifikace

Ve všech typech společnosti se vyskytuje nerovnost. I v těch nejprimitivnějších kulturách, v nichž téměř neexistují majetkové rozdíly, existuje nerovnost mezi jedinci, mezi muži a ženami, mezi mladšími a staršími. K popisu nerovností používají sociologové termínu sociální stratifikace. Stratifikaci můžeme definovat jako strukturovanou nerovnost mezi různými skupinami lidí a pro názornost je přirovnat ke geologickému vrstvení v zemské kůře, jemuž se hierarchické řazení jednotlivých společenských vrstev podobá. Rozlišujeme čtyři základní systémy stratifikací: otroctví, kasty, stavy a třídy. (Giddens, 2001, 254)

Osvícenecká tradice nás podle Buriánka (2003, s. 45) zavazuje uvažovat o odstranění nerovností všude tam, kde nemají opodstatnění. Nejde o programovou likvidaci různosti: chceme potírat sociální nerovnost, vyplývající z bariér, které klade sama společnost. Uspořádání společnosti by nemělo některé skupiny předem diskriminovat a všichni by měli dostat své šance. Protože hodnoty a statky jsou vždy omezené v závislosti na historicky dosaženém stupni vývoje společnosti, jde o to, aby jejich distribuce byla zajištěna relativně spravedlivě, tedy společensky přijatelným způsobem. Rozdílnost postavení aktérů však téměř vylučuje, aby daná úroveň rozdílů byla akceptována absolutně všemi členy společnosti.

Rozdílnost pozic a nerovnost, jež plodí konflikty, se zjevně netýkají jenom jednotlivců, ale celých sociálních skupin. Existují dvě pojetí. Můžeme vycházet z *demografické struktury společnosti* (složení podle věku, pohlaví, národností, ras) a nebo se dostaneme k pojmu *třída*. Třídy jsou velkými skupinami zaujímajícími specifické postavení v rámci sociálního systému, z něhož se odvozují odlišné politické zájmy a jejich ideologické zdůvodnění. (Buriánek, 2003, s. 52)

Téma sociální stratifikace je zajímavé, podstatná je skutečnost, že společnost je členěna, bez ohledu na naše postoje je členěna do určité míry hierarchicky. V tomto kontextu nelze nezpomenout na úsloví z období snah o budování tzv. socialismu, tedy nevydařených snah o rovnost ve společnosti: „...všichni jsme si rovni. Jen někteří jsou si rovnější...“

8.2 Sociální exkluze

Po celá 60. léta 20. století rozvinuté země doufaly, že vymytí chudobu, ale došlo k jevu právě opačnému: důsledkem krize počet chudých ještě vzrostl. Změnil se také způsob, kterým na tento společenský jev nahlížíme. Analýzu chudoby nahrazuje zkoumání *sociální exkluze*. Termín sociální exkluze nahradil na počátku devadesátých let 20. století ve společensko-vědní diskusi termín chudoba. Odkazuje – mimo jiné – i na postupný rozpad společnosti jako celku. Vztahuje se na jedince, který není schopen svou sociální identitu odvozovat ani z práce, ani z politiky či rodiny a jenž nenalézá své místo ve společnosti. A protože je základem sociální identity práce, vyloučení z pracovního světa je primární příčinou sociální exkluze. (Montoussé, Renouard, 2005, s. 210 - 211)

Pojem *sociální vyloučení* či vylučování (social exclusion) označuje podle Matouška (2003, s. 217) obvykle komplexně podmíněnou nedostatečnou účast jednotlivce, skupiny nebo místního společenství na životě celé společnosti. To je dáno nedostatečným přístupem ke společenským institucím zajišťujícím vzdělání, zdraví, ochranu a základní blahobyt. Sociální vyloučení může mít různou úroveň a být proměnlivé v čase. Sociální vyloučení fakticky znamená život v chudobě, bez účasti na trhu práce, případně bez účasti na systematickém vzdělávání u mladých lidí, bez přiměřeného bydlení, bez dostatečného příjmu a obvykle život v izolaci či malé skupině podobně deprivovaných lidí, pohybujících se na okraji společnosti. Dlouhodobý pocit, že člověk nemá ve společnosti místo, bývá zdrojem chronického stresu. Příčiny jsou nezmapovatelné, sahají od individuálních až po systémové. Boj proti sociálnímu vyloučení je jedním z cílů sociální politiky západních států. Koncept sociálního vyloučení je komplexnější a přiměřenější než pojem chudoby, který jím bude možná postupně nahrazen. Sociální vyloučení totiž zahrnuje nejen ekonomickou, ale i sociální, politickou a kulturní perspektivu.

Příklad: Jako příklad sociální exkluze v České republice, lze uvést příklad z období po rozpadu Československa v roce 1993. Docházelo k sociálnímu vyloučení komunit romského obyvatelstva zejména v severočeském regionu, protože neměli české občanství, podle zákona měli občanství Slovenské republiky a propadali sítím sociálních dávek a nemohly být řádně zaměstnání. Paradoxně měli slovenské občanství lidé,

kteří na Slovensku nikdy nebyli, ba dokonce nepřekročili za celý život hranice tamního regionu. Na tomto příkladu můžeme ilustrovat spektrum příčin od individuálních (neúčinná komunikace s úřady, nesledování politických změn, atd.) až po systémové (legislativní nastavení, atd.).

Projevem sociálního vyloučení je tedy například dlouhodobá nezaměstnanost, závislost na sociálních dávkách, život v prostorově vyloučených částech obcí (ghettech), nízká kvalifikace, špatný zdravotní stav, rozpad rodin či ztráta sebeúcty. Jako adaptace na podmínky sociálního vyloučení se často vytváří specifické hodnoty a normy. Je to například důraz na přítomnost, neschopnost plánovat do budoucna, pocity beznaděje a bezmocnosti či přesvědčení, že člověk nemůže ovlivnit vlastní sociální situaci. Základní charakteristikou propadu na sociální dno je nahromadění důvodů, které vedou k životní krizi (ztráta zaměstnání, platební neschopnost, problémy s bydlením, problémy dětí ve škole, nemoc atd.). Sociálně vyloučení lidé obvykle nestojí před jedním problémem, ale před jejich komplexem, přičemž mnohý z nich by i jednotlivě ohrožoval normální fungování člověka ve společnosti. S postupným propadem na dno přestává být zřejmé, co je původním důvodem propadu a co jeho následkem. Lidé žijící na okraji společnosti se přizpůsobují podmínkám sociálního vyloučení, a osvojují si specifické vzorce jednání, které jsou často v rozporu s hodnotami většinové společnosti. Proto někdy bývá soužití na první pohled problematické. Návyky získané adaptací na život v sociálním vyloučení pak ale těmto lidem znemožňují být úspěšní ve většinové společnosti, ztrácí (či ani nezískávají) hodnotové žebříčky středostavovského občana orientovaného na kariérní vzestup a úspěch. To je znovu a znovu uzavírá v pasti sociálního vyloučení. Z této pasti se lidé nedokáží dostat bez cizí pomoci. (Švec, 2010)

Sociální vyloučení není pouze otázkou ekonomické situace či sociálně vyloučených lokalit. Sociálním vyloučením jsou ohroženy všechny cílové skupiny sociální práce: mohou to být lidé se zdravotním handicapem, nezaměstnaní, senioři, lidé závislí na drogách, a řada dalších - ovšem mohou to být i matky na mateřské dovolené.

8.3 Nerovnováhy v české společnosti

Vycházejí ze změn v třídní struktuře ve 20. století, které popisuje Jandourek (2003, s. 97 - 98). V rámci tzv. *manažerské revoluce* ve vyšších třídách došlo k oddělení vlastnictví a řízení. Manažeři nyní tvoří jakoby vlastní podtřídu vyšší třídy s vlastními zájmy. Manažer musí sledovat i zájmy spotřebitelů, nejenom vlastníků, kritériem manažerského

úspěchu je úspěch firmy. Bez manažerů to ovšem nejde, protože firmy už jsou příliš velké na to, aby mohly být řízeny pouze majiteli.

Patrný je nárůst *terciálního sektoru*, tedy jakési servisní třídy, která poskytuje služby kapitalistické ekonomice. Jejími příslušníky jsou například pracovníci bank a pojišťoven. Ve vyspělých zemích podíl pracovníků ve službách rapidně narostl, např. v USA je to už přes 70% všech pracujících. Někdy se mluví o proletarizaci. (ibid)

Zatímco část střední třídy se proletarizuje, dělníci mnohde zase zburžoazněli, jsou bohatší a přejímají postoje a chování střední třídy. (Dělník již nežije v hromadné ubytovně a nepracuje 16 hodin denně, jako za dob Marxe a Engelse, ale vyráží malým autem na dovolenou k moři.) Na druhou stranu vzniká vrstva těch, jejichž chudoba roste, popřípadě jsou nezaměstnaní, takže se od hlavního proudu pracující třídy stále více oddělují. (ibid)

Pro sociální pracovníky je podstatné vědomí skutečnosti, že některé diskriminované sociální skupiny či třídy neumí hájit své zájmy oproti silnějším skupinám. Místo sociálních pracovníků je „po boku slabšího“. Zde platí okřídlené úsloví, že „...úroveň společnosti se pozná podle toho, jak se dovede postarat o své nejslabší...“.

9 Stát

Pokud zmiňujeme sociální vyloučení, které je ústředním tématem pro sociální pracovníky, je potřeba vymezit i roli státu z pohledu sociologie, protože stát koncepčně řeší problematiku sociálního začleňování. Stát má v oblasti sociální práce významnou úlohu, trendem je však vliv státu umenšovat. V této kapitole bude definován pojem stát, vláda, demokracie a totalitarismus. Vymezen bude i pojem občanská společnost, protože tvoří protiváhu vládních institucí. Odlišíme pojem instituce a organizace – u těchto pojmů dochází často k záměně. V závěru budou zmíněny sociální změny u významných společenských institucí.

9.1 Stát, vláda, demokracie a totalitarismus

V mnohých případech se sociologové ve svých názorech na stát rozcházejí. Pro některé je *stát* nástrojem regulace společnosti, pro druhé je nástrojem útlaku. V souvislosti s rozkolem křesťanství a zrychlováním tempa ekonomického růstu se urychlilo v 16. století budování státu, které probíhalo po etapách již od 13. století v Anglii a Francii. Politická moc se postupně vymanila z nadvlády církve a nakonec začala sama sebe prezentovat jako garanta sociálního pořádku. (Montoussé, Renouard, 2005, s. 317)

Moderní stát se podle Montoussé a Renouarda (2005, s. 317) od organizací, které ho předcházely, lišil ve třech bodech:

- centralizace moci,
- institucionalizace,
- specializace aktérů.

Giddens (2001, s. 336) vymezuje vládu jako jakýkoli systematický způsob přijímání rozhodnutí ovlivňující většinu lidí v dané komunitě. V tomto širším pojetí najdeme vládu v té či oné formě u každé společnosti. Z praktických důvodů je však vhodnější chápat tento pojem v užším smyslu. Vládnutím pak rozumíme provádění politických záměrů a rozhodnutí představiteli politického aparátu; pojmem vláda je označován aparát zodpovědný za řízení. Politiku pak chápeme jako způsob používání moci k ovlivnění rozsahu a obsahu vládních činností.

Slovo *demokracie* má své kořeny v řeckém termínu *demokratia*, složeném ze slov *demos* (lid) a *kratos* (vláda). Demokracie v základním významu tohoto pojmu představuje

politický systém, v němž nevládne panovník (král) ani aristokracie (třída urozených), ale lid. (Giddens, 2001, s. 339) Za znaky demokratické formy vlády považujeme: suverenitu lidu, omezení státní moci, dělbu moci a jejich vyvažování (v praxi moc výkonná, zákonodárná a soudní). V některých zemích se posilují prvky přímé demokracie (např. konáním referend k závažným otázkám), převažující metodou ale i nadále zůstane demokracie nepřímá, tedy systém, ve kterém voliči delegují moc na své zástupce, poslance parlamentu. (Jandourek, 2003, s. 132)

20. století proběhlo ve znamení velkého omezení svobody občanů pod dvěma režimy, které bývají označeny za totalitní. Jde o *fašismus* a *komunismus*. Pro tento způsob vlády v obou těchto systémech bývá používán souhrnný pojem totalitarismus. Jako totalitarismus označujeme takový způsob výkonu moci, při kterém si jedna strana nebo mocenská skupina přivlastní monopol nad životem společnosti. Je zrušena svoboda projevu, vytvořena mocná tajná policie a lidem je předložena jediná závazná ideologie. Moc ideologie sahá i do zcela praktických oblastí, jako je např. ekonomika. (Jandourek, 2003, s. 132)

Do roku 1989 nebyla možná v zemích východního bloku pluralita, která by v mnohých oblastech převzala dosavadní centralistickou roli státu. Začaly vznikat nevládní neziskové organizace v různých oblastech – různé spolky, nadace, sdružení se začaly zabývat tématy palčivými pro určité skupiny občanů – sociálními službami, ekologií a ochranou zvířat a celou řadou dalších témat. Začalo se hovořit o rozvoji občanské společnosti.

Podle Zity a Stašové (1999, s. 32 – 33) vytvářejí *otevřenou občanskou společnost* hrdí, sebevědomí a sociálně odpovědní občané. Jejimi znaky jsou decentralizace a absence monopolu. Významnou úlohu zde sehrávají silné a nezávislé asociace, které chrání autonomii a zájmy jednotlivců, a to i v případech byrokratického chování veřejné správy. Pro tuto společnost je charakteristické balanční pojetí moci, oproti integrálnímu pojetí. V sociální práci zaujímají v otevřené občanské společnosti významné místo tzv. alternativní subjekty (alternativní k státní správě a správě obcí). Občanská společnost vychází z konceptu univerzálního občanství, které dává lidem úplný občanský status (autonomie – odpovědnost – pomoc). V otevřené občanské společnosti by mělo být zaručeno právo občana na pomoc prostřednictvím sociální práce.

Občanská společnost přenáší zodpovědnost na své občany, tak aby se snažili v první řadě si pomoci v obtížné situaci sami, či s přispěním rodiny či komunity. Občané mohou

zakládat občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti, nadace a nadační fondy či církevní zařízení a nebyt při tom finančně závislí na podpoře státu.

9.2 Sociální změna a instituce

V běžné řeči pojmy instituce a organizace často splývají. Přesto je dobré odlišit tyto dvě skutečnosti. *Instituce* je způsob, jak se věci dělají, způsob řešení problémů; zatímco organizace je tvořena konkrétními lidmi. Instituce jsou např. rodičovství, bankovníctví, soudnictví, příbuzenství nebo přátelství, protože zde máme více či méně ustálené vzorce jednání, „jak na věc“. *Organizace* má členství a členy. Takže školství je instituce, zatímco univerzita je organizace. (Jandourek, 2003, s. 87)

Jako *sociální změnu* označujeme podle Jandourka (2003, s. 104) změny, jež postihly významné společenské instituce. Uvádí několik faktorů (faktorů změny), které mají vliv na chování lidí, kulturu a společenské struktury:

- fyzické prostředí,
- velikost a struktura populace,
- střety ohledně zdrojů a hodnot - konflikt,
- objevy a vynálezy – inovace,
- šíření kulturních rysů z jedné kultury do jiné - difuze.

Giddens (2001, s. 487) píše, že u lidských společností musíme o míře a charakteru systémové změny rozhodnout podle toho, zda a jak se v daném období modifikovaly jeho základní instituce. Při hodnocení změn je rovněž třeba ukázat, co zůstalo stabilní, a určit tak základnu, vůči níž můžeme měřit změny.

Jandourek (2003, s. 105) dále popisuje různé teorie zabývající se procesy společenské změny:

- evoluční teorie,
- cyklické teorie,
- konfliktualistické teorie,
- funkcionalistické teorie.

Jako významnou sociální změnu můžeme zmínit i globalizaci. Pojem globalizace je vysvětlen v podkapitole 3.3. Globalizace se netýká pouze demokracie, ale ovlivňuje i mnohé jiné aspekty politiky a moci národních států. Jednou z reakcí na tuto globalizaci je vznik Evropské unie, která se pokouší kompenzovat oslabení národních států budováním nadnárodního svazku evropských zemí. (Giddens, 2001, s. 349)

Kapitola o státu nastínila základní témata v této problematice, byly vymezeny základní pojmy, se kterými se v této souvislosti setkáváme. Jak již bylo zmíněno, stát je nezastupitelný v koncepci sociální politiky. Sociální pracovníci si v této oblasti měli uchovat nadhled nad populistickými gesty různorodých politických stran, k tomuto nadhledu by jim mohlo napomoci další osvojení sociologických poznatků a teorie.

10 Sociologie a sociální práce

Cílem této kapitoly je uzavřít snahu prolínající se tímto textem v podobě pomyslné červené niti – propojení sociologie a sociální práce. V závěrečné kapitole bude zmíněna sociální práce jako profese, dále bude stručně zmíněn vztah sociologie a sociální politiky a vztah sociologie a sociální práce.

10.1 Profese a profesiografie

Ve stavovské společnosti závisí sociální status a zaměstnání člověka na příslušnosti ke společenské vrstvě. V moderních společnostech naopak povolání do velké míry definuje status. (Montoussé, Renouard, 2005, s. 250) Profese je pak chápána jako určitý druh pracovní činnosti vyčleněný na základě dělby práce. Jde o relativně stabilizovaný soubor činností, které vyžadují specifické schopnosti jedince a jejichž výkon je podmíněn odbornou přípravou. Odborná profesní příprava se uskutečňuje obvykle prostřednictvím školského systému, ale i mimo něj. (Nový, Syrunek, 2006, s. 221)

Profesiografii je možné chápat jako souhrnné označení různých metod a metodických přístupů zaměřených na zkoumání a rozbor určité profese, na poznání jejích psychologicky významných charakteristik. Může se jednat například o identifikaci nároků a požadavků profese na určité psychické funkce (pozornost, vnímání, paměť, apod.), na specifické osobnostní rysy (odolnost vůči zátěži, předpoklady pro jednání s lidmi, spolehlivost, apod.). (Paukertová, 2012, s. 70)

Profese sociálního pracovníka má své specifické nároky: například odolnost vůči zátěži, schopnost komunikovat s lidmi, a řadu dalších. Lze říci, že tato profese vyžaduje soubor odborných znalostí a soubor osobnostních charakteristik, takže nadneseně můžeme říci, že profese sociálního pracovníka je svým způsobem i uměním.

10.2 Sociologie, sociální politika a sociální práce

Sociální politika je podle Jandourka (2012, s. 176) souhrn opatření příslušných institucí (státu, odborů), směřujících v souladu s převládajícími hodnotovými představami ke zlepšení životních a sociálních podmínek (praktická sociální politika). Důrazy sociální politiky se v historii mění. V 19. století to byla tzv. dělnická otázka, dnes je to například přerozdělování nebo sociální zajištění. Sociální politiku lze podle Jandourka také chápat

jako vědeckou disciplínu využívající sociologické, sociálněpsychologické, sociálně-právní a ekonomické výzkumy týkající se praktické politiky a zkoumající její prostředky, nositele a účinky.

Jandourek (2003, s. 219 – 224) uvádí přehled vysokých škol, kde lze studovat sociologii, zároveň uvádí zaměření těchto studií. Dále uvádí přehled institucí zabývajících se výzkumem a vědou, výzkumem trhu a veřejného mínění. Přehled časopisů a nakladatelství je užitečný i pro studenty sociální práce.

Ve vlastní činnosti sociálního pracovníka jsou sociologické poznatky a dovednosti přítomny v celém procesu práce s klientem. Úloha sociologie je zřetelná především v přípravě sociálních pracovníků. Nositelé povolání sociální pracovník zprostředkovávají komunikaci mezi společnostmi (poskytující sociální pomoc a ochranu) a sociálně potřebným člověkem či skupinou. Jednají a vyjednávají v zájmu klienta či druhé osoby s řadou institucí. Institucemi se rozumí společenské útvary (soudy, OSPOD, policie, atd.) či institucionalizovaná lidská chování (rodičovství, pečovatelsví, ale i prostituce, úplatkářství, atd.). (Zita, Stašová, 1999, s. 125)

Jak vyplývá z výše uvedené kapitoly, ale potažmo i z celého textu, je zřejmé, že sociologie a sociální práce jsou si blízké. Sociální práce se bez teoretických znalostí z oboru sociologie, které pak aplikuje v praxi, jednoznačně neobejde.

11 Závěr

Publikací o obecné sociologii či jejích základech je celá řada. Cílem těchto skript je vymezit základní témata z oboru sociologie v kontextu oboru sociální práce. Snahou je nastínit možnosti aplikace předložené teorie pro sociální pracovníky. Tímto propojením a zaměřením na výkon profese sociální práce se tento text vymyká z řady obdobných publikací.

V úvodu jsou vymezeny základní pojmy a předmět sociologie, dále jsou představeny výchozí teoretické koncepty z minulosti i současnosti sociologie. Další kapitola vymezuje člověka jako bytost sociální. Podstatná jsou témata zaměřená na socializaci a na téma rodiny. Dále jsou optikou sociologie nahlédnuta témata společná pro sociální práci: sociální skupiny a sociální vyloučení. Stručně je nastíněno téma státu. Závěr textu je věnován propojujícímu tématu: vztahu sociologie, sociální politiky a sociální práce.

Každé z témat je představeno stručně, vybrány jsou podstatné poznatky a informace, nastavující obecný rozhled v sociologii pro vysokoškolské sociální pracovníky, kteří se v bakalářském studijním programu seznamují s vědami, jejichž východiska slouží jako základ pro jejich vzdělání. Není od věci připomenout, že tyto základy je potřeba celoživotně obnovovat, doplňovat a rozšiřovat. V tom spočívá závazek vysokoškolského vzdělání. Pomyslně lze říci, že nikdy není definitivně ukončeno.

Je namístě opět připomenout, že text není zdaleka vyčerpávající, jeho záměrem je stručnost, srozumitelnost a přehlednost. Každé z výše uvedených témat zahrnutých do samostatné kapitoly či dokonce podkapitoly má, či by zasluhovalo, samostatnou publikaci. Pokud student, na základě četby tohoto textu, sáhne po další publikaci, rozšiřující vybrané téma, záměr byl splněn.

Působení v sociální oblasti a práce s lidmi, kteří si již nedokáží pomoci vlastními silami je údělem sociálních pracovníků. Na samém závěru chci budoucím profesionálům v této oblasti připomenout větu Heleny Třeštíkové, přední české dokumentaristky: „...při práci s lidmi v sociální sféře je důležité: neztratit soucit, udržet si odstup a neztratit optimismus...“.

12 Literatura

- BURIÁNEK, J. Sociologie. Praha: Nakl. Fortuna, 2003. 127 s. ISBN 80-7168-254-5
- GIDDENS, A. Sociologie. Praha: Argo, 2001. 595 s. ISBN 80-7203-124-4.
- JANOUREK, J. Slovník sociologických pojmů. Praha: Grada Publishing a. s., 2012, s. 264. ISBN 978-80-247-3679-2.
- JANDOUREK, J. Průvodce sociologií. Praha: Grada, 2008. 2008 s. ISBN 978-80-247-2397-6.
- JANDOUREK, J. Sociologický slovník. Praha: Portál, 2007, s. 288. ISBN: 978-80-7367-269-0.
- JANDOUREK, J. Úvod do sociologie. Praha: Portál, 2003, s. 231. ISBN 80-7178-749-3.
- KALINA, Kamil et al. Základy klinické adiktologie. Praha: Grada, 2008.
- KRAUS, Blahoslav; POLÁČKOVÁ, Věra. Člověk – prostředí – výchova. Brno: Paido, 2001
- KELLER, J. Dějiny klasické sociologie. Praha: SLON, 2004, s. 529. ISBN 80-86429-34-2.
- KELLER, J. Úvod do sociologie. 5. vydání. Praha: SLON, 2006, s. 204. ISBN 80-86429-39-3.
- KRATOCHVÍL, Stanislav. Základy psychoterapie. Praha: Portál, 1997, s. 392. ISBN 80-7178-179-7.
- KRATOCHVÍL, Stanislav. Skupinová psychoterapie v praxi. Praha: Galén, 1995, s. 329. ISBN 80-85824-20-5.
- KVĚTENSKÁ, Daniela. Moc a pomoc v pomáhajících profesích. In Sociální práce mezi pomocí a kontrolou. Sborník z konference IV. Hradecké dny sociální práce Hradec Králové 12. – 13. 10. 2007. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 112 - 115. ISBN 978-80-7041-118-6.
- LUDEWIG, Kurt. Systemická terapie. Základy klinické teorie a praxe. Praha: Pallata, 1994, 150 s. ISBN 80-901710-0-1.
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. Metody a řízení sociální práce. Praha: Portál, 2003, s. 380. ISBN 80-7178-548-2
- MATOUŠEK, Oldřich. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: Portál, 1999.
- MONTOUSSÉ, M.; RENOUEAU, G. Přehled sociologie. Praha: Portál, 2005, s. 336. ISBN 80-7178-976-3.
- MOŽNÝ, I. Sociologie rodiny. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 250 s. ISBN 80-85850-75-3.
- NOVOTNÁ, Věra, SCHMMERLINGOVÁ, Věra. Sociální práce, její vývoj a metodické postupy. Praha: Univerzita Karlova - Karolinum, 1992, s. 128. ISBN 80-7066-483-5.
- NOVÝ, I., SYRUNEK, A. at al. Sociologie pro ekonomy a manažery. Praha: Grada Publishing a. s., 2006, s. 288. ISBN 80-247-1705-0.
- PAPŠO, P. Resocializácia odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody. Banská Bystrica: 2011. ISBN 978-80-557-0150-9.
- PAUKERTOVÁ, D. Psychologie pro ekonomy a manažery. Praha: Grada Publishing a. s., 2012, s. 264. ISBN 978-80-247-3809-3.

- LINHART, J., PETRUSEK, M., VODAKOVÁ, A., MAŘÍKOVÁ, H. Velký sociologický slovník. Praha: Karolinum, 1996, s. 1627. ISBN 80-7184-310-5.
- REICHEL, J. Kapitoly systematické sociologie. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, s. 260. ISBN 80-86432-80-7.
- SINGLY DE, Francois. Sociologie současné rodiny. Praha: Portál, 1999, s. 128. ISBN 80-7178-249-1.
- Sociologické školy, směry, paradigmaty. Praha: SLON, 1994, s. 249. ISBN 80-85850-04-4.
- ŠUBRT, Jiří. Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie. Praha: ISV nakladatelství, 2001, s. 162. ISBN 80-8586-866-77-3.
- ŠVEC, J. (ed.): Příručka pro sociální integraci. Úřad vlády ČR, odbor pro sociální začleňování v romských lokalitách, 2010. s. 24. ISBN nevedeno
- ÚLEHLA, Ivan. Umění pomáhat. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005, 128 s. ISBN 80-86429-36-9.
- WIATR, Jerzy, J. Společnost. Úvod do systematické sociologie. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968, s. 357. ISBN nevedeno.
- ZITA, J., STAŠOVÁ, L. Sociologie pro sociální pracovníky. Hradec Králové: Gaudeamus, 1999, s. 133. ISBN 80-7041-519-3.

13 Rejstřík

C

Comte, Auguste, 6, 10, 12

D

Durkheim, Emile, 10, 11, 17, 29

G

Goffman, Erving, 26, 39

M

Marx, Karel, 10, 11, 17

P

Pareto, Vilfredo, 10
Parsons, Talcott, 8
Platon, 7

S

Simmel, Georg, 10

W

Weber, Max, 10, 12

Redakční rada Edice texty k sociální práci:

Mgr. Karel Bauer; Mgr. Radka Janebová, Ph.D.; PhDr. Martin Smutek, Ph.D.;

Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.

Řada: Sociologie pro sociální práci

Název: **Základy obecné sociologie pro sociální pracovníky**

Rok a místo vydání: 2014, Hradec Králové

Vydání: první

Náklad: 200

Vydalo nakladatelství Gaudeamus při Univerzitě Hradec Králové jako svou 1390. publikaci.

ISBN 978-80-7435-450-2